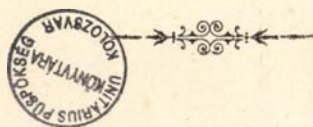

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK :

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS.

XXVI. KÖTET.

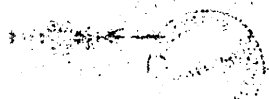
KOLOZSVÁRT,
AJTAI K. ALBERT (MAGYAR POLGÁR) KÖNYVNYOMDÁJA.

1891.

1917

ASZTALOSI KÖNYV

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS

XXVI. KÖTT.

KÖZÖSSÉGI

NYELVI ÉS IRODALMI TUDOMÁNYOS KÖZÖSSÉG

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Ima Dr. Demjén Farkas koporsója felett. Rédigér Géza . . .	104
Ima Szentkirályi Árpádné, sz. Koncz Juliánna koporsójánál . . .	
Györfi Ferencz	174
Egyh. beszéd. Csifó Salamon	218
Halotti ima. Ürmösi Kálmán	283

II. Hittaniak, bölcselmiek.

Nehány szó a germán népek mythológiájáról Gróf Kuun Géza . . .	1
Az állam és egyház. Kovácsi Antal	36
A biblia. (Carpenter E. I. után) Csifó Salamon	67
Gyöngymondatok. (Ujkori írótól) Gyűjtötte Kiss	
Mihály.	116, 176, 297
Hálaadó ének kedvező terméskor. Rédigér Géza	165
Protestansok-e az unitáriusok? (P)	179
Az ujszövetség tropussai — párhuzamban Petőfi némely . . .	
tropussaival. Borbély György	191
Imadal. Urvacsoravételkor. Rédigér Géza	228, 229

III. Nevelés és oktatásügyiek.

Tanügyi szemle. Kozma Ferencz	55
Az utilitarismus nevelési rendszerünkben. Kozma Ferencz	131
Eszményi középiskola. Kovács János	255
Tanár-beiktató ünnepély: I. Megnyitó beszéd. Hajós János.	316
II. Székfoglaló beszédek:	
1. Zrinyi és Széchenyi. Kanyaró Ferencz.	320
2. A mennyiségtan tanítása. Boros Sándor.	326
3. Látérezék és műértelem. Nagy Gyula.	332
III. Üdvözlő beszéd. Kovácsi Antal.	337
IV. Bezáró beszéd. Ulár Pál	341
Tanügyi mozzanatok.	363

IX. Különfélék.

Kálmán Farkas nyitánya. 60. Gálfalvi Imréné. Szép hagyomány. Jerson Henrik. 62. Polgárdii levél. Eretnekség miatt egyh. bíróság előtt. A Clarke tanári állomás. 63. Jerson Henrik magyarországi látogatásáról. 122. Jezsuita kérdés. 124. A történelmi Krisztus. Modern katolikus babonák. 125. Unitárius gondolkozású írók nézetei. Hibaigazítás. 126. Az angol unitáriusok évi közgyűlése és nemzeti konferenciájok. 185. Miért nem tesz nagyobb haladást a mi egyházunk. Egyházi élet Udvarhelykörben. 186. Kolozsvári főiskolánk tanári kara. 187. Puritanismus és unitarismus. Vallásosság Franciaországban. 248. A budapesti egyházközség értesítője. 251. Figyelmeztetés. Folyóiratunkról. 252. Államsegély növelése egyh. czélokra. 303. Az ultramontan katholicismus és jézuitismus. 304. Az unitáriusok tagadólagossága. Az unitarismus eléhaladása Ámerikában. 305. Pap Mózes tanár. 306. Révész Bálint. Az amerikai irodalom. 307.

Gyász hírek. 64, 187, 254, 308.

A szerkesztőség postája. 65.

Olvasóinkhoz. 368.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXVI-ik évf.

Január—Február. 1891.

1-ső füzet.

NÉHÁNY SZÓ A GERMÁN NÉPEK MYTHOLOGIJÁRÓL.¹⁾

Azok, kik a „Ker. Magv.“ 1889-dik évf. 2. és 3-dik füzeteiben közzétett adalékaimat olvasták, talán e rövid vázlatot is figyelmükre fogják méltatni s ha e néhány szó olvasásához kezdenek, legott észre veendik, hogy ezek az azokban hiányzóknak legalább egy részét pótolják. Az indo-európai népek ősi vallásairól szólva, ha némi teljességre igyekezünk, a germán- és szláv-eredetű népekéről is meg kell emlékeznünk; azoké itt következik, ezekére most nem vállalkozom.

Egy ősrégi mythologiai genealogia szerint, a germán népek törzsatyának, Mannus-nak (a. m. ember, tulajdonképen „gondolkodó lény“) három fiától származtak a Ingvaeonok, Herminonok és Istvaeonok nemzetségei. Az Ingvaeonok Germánia északi partjait lakták s ó-fries és ó-szász nyelvjárású népekre osztottak. A Herminonok a középtartományokban s a Duna mentén terjedtek el s nyelvjárások az ó-felnémet volt. Az Istvaeonok a Harztól a Vistuláig terjedtek s a goth nyelvjárást beszélték. E három néptörzsen kívül még megemlítettők a Hilevionok, Skandinávia lakószai, a kiknek ethnikus neve a hellu szótól származik, a mi sziklát jelent. A Kheruscok, Márkómánok és Quádok a Hermionok néptörzshöz tartoztak, míg a Lán-gobárdok, Vándálok, Góthok és Burgundiak az Istvaeonok közül valók.²⁾

Tacitus az említett mythologiai származatrendről a következőben tudósít: „Celebrant (Germani) carminibus antiquis (quod unum apud eos memoriae et annalium genus est) Tuisconem Deum, terra editum, et filium Mannum, originem gentis; conditoresque Manno tres filios assignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaeones, medii Hermiones, ceteri Istaeuones vocentur.“³⁾

A Tuisco nevet az erre vonatkozó etymologiai mythos, a régi

¹⁾ Ez adalékokat legnagyobb részt Grimm Jakab „Deutsche Mythologie“ cz. korszakalkotó munkájából gyűjtöttem össze s ezek egyikét-másikat másuttan vett analogiákkal egyeztettem.

²⁾ A Suevi elnevezés eredetileg ide-oda bolyongó népeket jelentett, mely elnevezésnek Saxo talán éjen ellenkezőjét teszi.

³⁾ „Germania“. 2.

germán *tho*, ill. *thon* „föld“, „agyag“ szóból származtatta, mely a hellén *χθων*-nal egyazon. *Tuisco* tehát ép annyira jelent földből eredtetet, mint *Erechtheus* Homernél¹⁾ (*Ἐρεχθεύς*), régiesen *Erichthonios* (*Ἐριχθόνιος*), mely összetételben *khthonios* a. m. „földből való“, *eri* (*ari*) hatályosító részszócska, l. ö. h. v. *ἐρβωλαξ* „termékeny talaju“ stb. *Ádám* (*אָדָם*) neve a héber genealogia elején szintén összefügg az *אֲדָמָה*²⁾ szóval, mely épp úgy mint a hellén *χθων*, germán *tho*, földet jelent.

A földistenséget a régi népek istennőnek képelték, így a *doonai* ősrégi szentély papnői az örökkön létező *Zeus* mellett, „a ki volt, a ki van, és a ki lesz“, a földistennőt, a ki az emberiséget az esztendőkként megújuló termények áldásában részesíti, névszerint említve magasztalták. A germánok is a föld megszemélyesítőjét istennőnek tartották s ez az ónord mythológiában *Jörd*, az ófel-németben pedig *Ērda*, *Ērda*-nak neveztetett, mely név a jelenlegi „Erde“ névvel egyazon. Némely nép mythosában azonban a földistenség hímneműnek képeltetett, így a rómaiak is *Tellus*-on kívül egy *Tellumo* nevű földistent is imádtak. *Ērda*-tól származott tehát *Tuisco*, „a földből való“ s ennek *Mannus* nevű fiában a germán népek közös ősokeket tisztelték. Az óind vallási irodalomnak egyik terjedelmes művében. u. m. a *Çatapatha-bráhma*-*na*-ban, mely tizennégy könyvet (*kanda*) foglal magában, az első könyv nyolczadik olvasmánya az istentisztelet részleteivel foglalkozik s az erre vonatkozó rendeletek alkalmából a *Vedákra* emlékeztető régies nyelven elbeszéli, miképpen menekedett meg *Manu* a mindeneket elárasztó özönviztől. *Manu*nak egy mosakodás közt kezébe került hal előre megjelenti a közelgető vízözönt s kéri, hogy, a mig megnő, magánál tartsa. *Manu* őt felnevelvén, midőn már igen nagygyá lett, tengerbe bocsátotta. A hal jövendöléséhez képest *M.* az özönvízre megtette előkészületét, hajót gyártott, s a mikor az ár bekövetkezett, hajójába ült, melyet a háládatos hal, köteleibe fogózva, az észak hegyéig vontatott. Ott egy fához kötvén a hajót, bevárta az ár leapadását, a mikor is az özönvíz megszűntével hajóját elhagyta s ekkor rajta kívül más ember nem volt a föld területén. A vizeknek hozott áldozataiból egy nő származott, a kivel a földet ismét megnépesítette. Ez az ind *Manu* a germán *Mannus*-sal egy-

¹⁾ *Ilias*, 2. 547.

²⁾ *אֲדָמָה אִישׁ אִישׁ* Gen. 9, 20 a. m. „földművelő.“

azon mythicus személy, az indógermán népek őse, kit az indok épp annyira tartottak saját ethnikus ősöknek, mint a germánok.

A különböző germán nyelvjárásokban egy mindezekkel közös szó jelenti a legfőbb lényt, az ég és föld hatalmas urát, u. m. gott, gothúl gup, ags. god, ó-nord god. Ha a germán gott szó a perzsa khodâ-val egyazon, a mi valószínűnek látszik, úgy eredeti értelme „maga adta“, „a se datus“, mintegy ἀποπαύω, mert a perzsa khodâ avestai alakja gvadâta a szanszkrit svadâta-val egyezik. Az ó-felnémet nyelv néhány személyneve, mint Cota frit ma Gotfried, épp úgy képeztetett, mint a héber Elifléth s az ehez hasonló nevek. Az angolszások a god szó többes alakjával (godu), az ó-nord pedig a neutr. god-dal fejezte ki, míg Istent a hímn. gud-dal nevezte meg, l. ö. h. v. a héber אֱלֹהֵי מִצְרַיִם „Egyp-tom bálványai“ kifejezést. Az Isten neve iránt való tiszteletből — írja Grimm Jakob — a germán káromlásaiban, erősítéseiben s esküiben azt valami módon megváltoztatta, mert érezte, hogy az ilyenekben nem illő dolog Isten nevét felvenni, így keletkeztek a potz wetter, kotz wunder-féle kifejezések, melyekben a gott szó, közép torokhangú kezdőbetűje, vagy a p ajakhangra változik át, vagy k-vá erősödik. Potz wetter a menydörgő Donar-ra vonatkozik, az égi háboruban nyilatkozó istenre, kotz wunder pedig Isten csodáit idézi fel s ezzel a csodatevő Istenre hivatkozik, a ki mindeneket megtehet.¹⁾

A francia is az ilyen kifejezésekben a dieu szó foghangú kezdőbetűjét vagy ajak-, vagy torokhangra változtatja, p. o. sang-bieu, a. m. „sang de dieu“, parbleu „par dieu“ stb. Az Isten neve iránt való tiszteletből, a kinek „nevét hijába ne vegyed“ (Mózes II. k. XX. r.) יְהוָה nevét már a régi Héberék közül is sokan, úgy a hogy az valóban hangzott, nyíltan kimondani nem merték s e névalak magánhangzóit az אֱ-בől vették át. A Samáritánok יהוה helyett אֱשִׁמָּה-t („név“) mondtak, s a későbbi héber irodalom, a midrašok és talmudi könyvek írói, Istent szintén אֱ-vel nevezték²⁾ s ezen elnevezésnek világos nyomaira találunk már az ó-tesztamentomi könyvekben is, így p. o. a 9-ik Zsoltár 11-ik versében, hol az Isten dicséretében gyönyörködők „neve szeretői“-nek mondatnak: אֱתֵי אֱשִׁמָּה. A név szót a későbbi héber írók épp úgy hasz-

¹⁾ A magyar „mi az Isten csodája“ a kotz wunder-hez hasonló összetételre mutat, olaszúl „che miracolo“ stb.

²⁾ A talmudi írók Istent אֱ-nek („ég“)-nek is nevezik.

nálták Isten neve helyett, mint a hellén írók *ἑρμης*-t helyenként *λόγος* helyett használják. Horatius levelei elsejének 16-aik sorában e szavakat olvassuk:

Jurandasque tuum per numen ponimus aras;

az id. versben *numen* „isteni erő“ *nomen* helyett áll, mert Augustus nevét a költő isteni erőtől áthatottnak tudja. Az esküvő in „*nomen alicuius*“ vagy „*per numen alicuius*“ esküszik, pedig ez a két szó etymologiailag is különbözik egymástól.¹⁾ A Korán-t az arabok *hakk*-nak is nevezik, a mi igazot jelent s ezt Isten *alláh* neve helyett is használják, így a többi közt az eskünél, p. o. *lallahakü* „Istenemre“ stb.

Az ó-nord mythológiában *âs*, többese *aesir*, a főisteneknek alárendelt isteneket jelenti, azonban ez a név magának *Odin*-nak is tulajdonittatik. *Âs*, *ans* Ulfilasnál gerendát jelent (*δωρος*) s úgy látszik, hogy a germánok *âs*-jaikat az égbolt támaszainak, tetőzete hatalmas gerendáinak tartották. Tizenkét ilyen ó-nord *aesir*-ről van szó, l. ö. h. v. a hellén, etrusk, római 12 istent, kiket „*dii consentes*“-eknek neveztek. Az „imádkozni“ szó gothul *inveita*, *invait*-nak hangzik, mi összefügg az ó-nord *vita*-val „hajlani“ szóval; goth *bida* a. m. „imádság“, *bidjan* „imádkozni“, a jelenlegi német nyelvben „beten“, ez a szó is eredetileg „hajlást“ jelentett. Az imádkozó germán pogányok észak felé néztek, míg a keresztények keletnek fordultak. A német *opfer* „áldozat“ szó a latin „*offere*“-ből jött; az ós germán *blôtan* „áldozni“ kifejezés eredeti értelmét Grimm nem tudta kideríteni. Az imádságra vonatkozólag Nic. Magni de Göw „*regstrum superstitionum*“ cz. 1415-ben írt művében a többi közt ezeket mondja: „*insuper hodie inveniuntur homines, qui cum novilunium primo viderint, flexis genibus adorant vel deposito caputio vel pileo inclinato capite honorant alloquendo et suscipiendo.*“ Az emberáldozatról a germán népeknél Tacitus a következőkben tudósít: „*Deorum maxime Mercurium colunt: cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant: pars Suevorum et Isidi sacrificat. Unde causa et origo peregrino sacro, parum comperi: nisi quod signum ipsum, in modum liburnae signatum, decet, advectam religionem.*“²⁾ Az istenek közt Mercurt tisztelik leginkább s bizonyos napokon istennek tetsző dolognak tartják neki emberáldozatot hozni. Herculest és Marsot megengedett állatokkal

1) *Nomen* „(g)noscere“-vel, *numen* „nuere“-vel függ össze.

2) Germania, 9.

engesztelik. A Suevek egy része Isisnek is áldoz. E külföldi vallás-
gyakorlat okát s eredetét nem ismerem, a liburniai könnyű hajó
alakját utánzó jelképe azonban arra mutat, hogy ez külföldről be-
hozott szertartás.“ Tacitus id műve más helyén azt írja, hogy a
germánok bizonyos időben erdők sűrűjében jönnek össze, s ott nyil-
vánosán vágják le az áldozatra kiszemelt embert s így ünneplik meg
a barbár szertartás iszonyu kezdetét.“¹⁾ Állatok közt leginkább lovat
áldoztak.

A templom különböző régi germán nevei eredetileg erdőt jelen-
tettek, így az ó-felnémet *haruc*, többese *harugâ*. A góth építkezés
csúcsivei a sudarba szökellő fák alakját utánozzák. Az, a mit a II-dik
évszáz egy írója a Keltákról mond, Grimm helyes megjegyzése sze-
rint a germánokra is vonatkozik: *Κελτοι σέβουσι μὲν Δία, ἀγαλμα δὲ
Διὸς κελτικὸν ὑψηλῆ ἑρῶς*, a Kelták Istent imádnak s Isten jelképének
a magas tölgyet tartják.“ A germánok is a tölgyet tekintik szent
fájoknak, a szlávok a hársot, a magyarok a szadokfát²⁾ és a diófát.
Az istenek egy nagy része a germán mythologia szerint az erdőket
s az erdők egyes fáit lakta, mások az égben, vagy mint az idéztem
aesir-ek, a hegytetőken s mások megint másutt lakóztak. Tacitus
az erdők szentségéről így ír: „*ceterum nec cohibere parietibus deos,
neque in ullam humani oris speciem adsimulare ex magnitudine
coelestium arbitrantur. Lucos ac nemora consacrant, deo-
rumque nominibus adpellant secretum illud, quod sola reverentia
vident.*“³⁾ „Az isteneket falak közé nem szorítják, emberi alakhoz
nem hasonlítják, a mit megegyezőnek nem tartanak az égiek magasz-
tosságával. A berkeket és ligeteket beszentelik, s a sűrű lombok
titkát, melyet csak a tisztelet lát, az istenek neveivel illetik.“ Em-
beri hasonlatosságra alkotott idolumok Germania azon részeiben em-
lítettnek leginkább, a hova a római *cultus* elterjedt.⁴⁾ Grimm Jakob
az ó-germán vallásos életnek következő képét vázolja: „Istenek lak-
nak a szent ligetekben, emberi hasonlatosságra alkotott szobraik
nincsenek, templomfalak nem emelkednek, hanem az istenség lakta
helyeken szent edényeik s oltáraik vannak s vad állatok fejei függ-
nek az oltár felett emelkedő fák ágairól. Ilyen helyeken tartották
istentiszteletüket s gyűléseiket, hol törvényt láttak. Mindenütt szent

¹⁾ Germ. 39: „*stato tempore in silvam coeunt, caesoque publice
homine celebrant barbari ritus horrenda primordia.*“

²⁾ Kresznerics Ferencz magyar szótárában a m. „tilia“, „hársfa“.

³⁾ Germ. 9.

⁴⁾ Erre vonatkozólag Grimm néhány igen tanulságos példát hoz fel.

ihlet és tisztelet, s az ó-korra való kegyeletes visszaemlékezés! — Papjaik és papnők voltak, kik a nyilvános istentiszteletet, különböző szertartásait a törvény és szokáshoz képest hiven végezték.

A fetisizmus világos nyomait a germán népek azon babonájában találjuk, mely szerint a fűveknek és köveknek isteni erőt tulajdonítottak. A kísértetekről való hiedelmeikben pedig a holtak és ősök cultusa rejlik, mely a šamanizmusnak egyik válfaja.

A pogánykori germánokról tudósító latin szövegekben Mercurius Wuotan-ra, Jupiter Donar-ra s Mars Ziu-ra vonatkozik. A germánok legfőbb istene Wuotan volt, mely névnek nord alakja Odinn s eredeti értelme az ó-felnémet watan „által menni“ igében rejlik, minél fogva Wuotan tulajdonképen a mindeneken áthatót jelenti. Odinn a Hlidsciâlf hegyről nézte a világot, épp úgy, mint Zeus az Olympról vagy az Ida hegyéről s Ida tudvalevőleg nemcsak a phrygiai s krétai Ida hegyet, hanem minden erdős hegyet jelentett. A másik főisten Donar a büntető és haragvó isten neve. — Zio u.m. Ζεύς, szanszkrit djaus, a fényes égbolt; ez a hadak istene. — Fro az egyes embereket és népeket örvendeztető isten. — Bald r eredetileg a napistent jelentette, ki naponként elmerül az éj sötétébe, hogy naponként újból előtámadjon. A germán istennők legfőképpen az egyes családok házvitelére ügyeltek, gondjok azonban kiterjedt a mezőgazdaságra is, örködnék a fonás, szövés, vetés és aratás felett. Azonban vannak harcziás istennők is, a kiktől a győzelem nagyrészt függött, l. ö. h. v. a hellén Enys-t, Nikê-t, a római Bellona-t s Victoria-t. A föld istennőjét az ó-nord mythologia, mint fennebb említettük, Jörd-nek nevezte, a mely névnek ó-felnémet alakja Ęrda Ęrda s majd Odinn nejének, majd megint leányának mondja, a kítől a hatalmas Thôr (Donar) született. Tacitus szerint Nerthus a germán pantheon egyik istennője, kit mythológiájok más forrásai himnemű istenségnek mondanak. Az Isis cultus Tacitus szerint leginkább a járó-kelő Sueveknél terjedt el, ki ez istentiszteletet nálók azért is idegen eredetűnek tartja, mert jelképe: Isis hajója (navigium Isidis) az egyptomi cultus lényeges része. A könnyű hajót (liburna) tavasszal szentelték fel Isisnek, mikor a vizek a téli viharok elmúltával ujjalag hajókázhatókká lettek. — Frau Holda (Hulda), a kegyes¹⁾ istennő a házi rend felett örködik, béke kedvelő s csak akkor lobban haragra, ha a házban rendetlenséget veszen észre. A havat Holda küldi s vizekben szeret tartózkodni; ere-

¹⁾ Neve is azt jelenti, l. hold „kegyes“, „kedvező“.

detileg az égi fény istennője volt, épp úgy, mint Frau Berchte (Perahtha), a ki a fénylő havat létre hozza, etymologiailag is a „ragyogó istennő“, a kivel gyakran azonosítják s méltán, mert eredetileg vele egyazon volt. Frau Berchte a fonást különös figyelmére méltatja. A nord mythológiában Frigg Odin neje s Freyja Freyr nővére, neve urnőt jelent s a fro alakból eredt, mi eredetileg urat jelentett.

Prignitz vidékében aratáskor Fru Gode-hoz imádságot intéztek, mely név egy ehhez hasonló szövegben Fru Gau-e-nek hangzik. E rövid kéve felajánló ima eképpen szól:

„Fru Gau-e haltet ju fauer düt jar up den wagen
dat ander jar up der kare.“

Azaz:

„Frau Gau-e! fogadd e terményt, az idén szekérel,
jövő évben taligával.“

Grimm a Gau-e nevet, épp úgy, mint az id. Gode alakot a Gwode ill. Wode, Woden névalakból származtatja, e név tehát eredetileg Wuotan volt s az illető vidék népe a legfőbb germán istent épp úgy változtatta át istennővé, mint az említett Nerthus-t, kit Tacitus forrása istennőnek mondott. Egy angolszász imában a szántóvető kéri a mezők termékenységét, i. a Grimm által idézett cod. exon.-t, 5214. — Grimm J. nagy munkájában, egy ó-germán méhészimát közöl latin fordításban s már keresztény színezettel, a melyben a méhész arra kéri Istent, hogy a rajokat az elszéledéstől megóvjá. A latin szöveg így hangzik: „Ad revocandum examen apum dispersum adjuro te mater aviorum¹⁾ per deum regem coelorum et per illum redemptorem filium dei te adjuro ut non te in altum levare nec longe volare, sed quam plus cito potes ad arborem venire (velis): ibi te alloces cum omni tuo genere vel cum socia tua, ibi habeo bona vasa parata, ut vos ibi in dei nomine laboretis.“ „A méhek vissza hívására esküvel kényszerítlek oh méhkirályné s Istenre, a mennybéliek királyára, s Isten fiára, a megváltóra kérek, a magasba fel ne emelkedj, messze ne repülj, hanem minél előbb szállj le e fára egész nemzetségeddel, ott számotokra jó kaptárokat készítettünk elő, hogy bennök Isten nevében dolgozzatok.“ (Baluze capitul. 2663.) A cod. vindob. theol. 259-ben több olyan latin és német imaformulák foglaltatnak, melyek segítségével bizonyos bajokat elke-

¹⁾ Angolszász becomodor.

rülhetőknek s bizonyos előnyeket biztosíthatóknak véltek. Hadd következék a mondott gyűjteményből néhány ilyen rövid mutatóvány:

„(De eo quo) d spur i hal z dicimus — — — — Ad ver mes occide ndos. Fer u i n a (?) dei gracia plena. tu habes triginta quinque indices et triginta quinque medicinas etc. Ad apes conformandos, vos estis ancillae domini, adjuro vos per nomen domini ne fugiatis a filiis hominum. Ad pullos de nido. crescite et multiplicamini et vivite et implete terram.“ „A férgek kiirtására. Fer u i n a (?), isteni kegyelemmel teljes. Harminczöt mutogatásod van s ugyanannyi orvosságod. A méhek alkalmazkodásáról. Az Ur szolgálói vagytok, Isten nevére kényszerítlek, ne távozzatok az emberek társaságától. A madárfiakról a fészekben. Nevekedjete, szaporodjatek, éljete és töltséte be a földet.“ Mózes I. könyve 1. r.-ben a madarakra mondott áldás röviden így hangzik: „a repdeső állatok is pedig szaporodjanak a földön“ (22). A thüringi erdő délkeleti lejtőjén egykor s még nem igen régen a szárazság napjaiban az ohajtva várt esőért így imádkoztak:

„O Herr, gieb Regen und Sonnenschein
In Greiz und Schleiz und Lobenstein,
Und woll'n die andern auch was han,
So mögen si es dir selber san.“

„Oh Isten, adj esőt és napfényt
Greizban, Schleizban és Lobensteinban,
És ha a többi is ilyet ohajt,
Ők magok kérik azt te tőled.“

Ez imádság elmondói vastag önzésben leledznek, midőn az ohajtott jót csupáncsak magoknak kérik, a reájok nézt vele járó áldást politikai határok közé szoritják, melyeken kívül bármi is történhetik. A platói tan emelkedő érosz-án allapuló vallás mily magasan szárnyal az alantias önzés felett, midőn szerinte a szeretettől áthatott szivek örvendő feszültséggel szemlélik, mint fejlődik folytonos munkájok által a közjó gyümölcse.¹⁾ És e paltói tan felett megint mily magasan áll a Krisztusi tudomány, a mely szerint követői arról ismertetnek meg, hogy valóságos tanítványai, ha egymást szeretik: *ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους' καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἔὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.*²⁾ Plato azt a befolyást tartja szem előtt,

¹⁾ L. Kvacsala János „Plato symposionja és az Akadémia“ megj. az „Egyetemes Philologia Közlöny“ XIV. évf. IX. füzetében.

²⁾ Ján., 13, 35.

melyet a szónok hallgatóira, az atya gyermekeire, a nevelő tanítványaira. a bölcs és erkölcsös férfi környezetére gyakorol. Krisztus urunk nem az ilyen részletes viszonyra van tekintettel, az általa adott „új parancs“ (ἐντολή καινή) kihat az egész emberiségre, kiterjed az ellenségekre is, jellege: egyetemlegesség s teljes és tökéletes áldozatkészség, mert senkiben sincs nagyobb szeretet annál: mint a ki életét adja másokért.¹⁾

GR. KUUN GÉZA.

¹⁾ „Nintsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki az ő életét adja az ő barátiért“ Ján. XV., 13.

MAGYAR ÉS ANGOL-AMERIKAI UNITÁRIUS ÉRINTKEZÉSEK E SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

II.

AZ ERDÉLYIEK ÜDVÖZLETVISZONZÁSA.

Eddig a latin szövegü angol-unitárius közlemény, melyből az erdélyi unitáriusok Kolozsvárt legalább értesültek ama kedves hírről, hogy nekik Londonban, Európa legszabadabb népe fővárosában s a brit birodalom más részeiben is hitrokonaik vannak. A tudósítás postai úton érkezett meg Sylvester György főiskolai hittanár czime alatt, a ki azt, bár neki volt küldve, közérdekü voltánál fogva az egyházi képviselő tanács elé terjesztette, a mi — értesülesem szerint — jegyzőkönyvben nincs ugyan, de a válasziratból, későbbi tényekből s az Uzoni Fosztó István-féle Unitárius Egyháztörténet folytatói följegyzéséből kiviláglik, hogy az e. k. tanács a följegyzést örömmel fogadta s meghatározta, hogy rá viszonzásul szintén a közlő tanár neve alatt az erdélyi unitáriusok történetét, hitvallását és akkori állapotát föltüntető „Levél“ küldessék, egyszersmind azt, mint örömhirt, a híveknek tudomására juttatása végett mind a 8 esperesnek megküldötte . . . E szerint a legelső angol hitrokoni üdvözet az erdélyi egész unitárius egyházközségnek tudomására jutott. A válaszirat czime ez volt: „Az Angliában élő unitáriusokhoz küldött Levél. Sylvester György, az erdélyi unitáriusoknál Kolozsváratt a szentséges szent hittan nyilvános rendes tanára, Angliában az Isten egysége védőinek az Atya Istentől és az Ur Jézus Krisztustól üdvet kíván.¹⁾“

„Rendkívül kellemes volt ránk nézve — így kezdődik az — az angol unitáriusok hite, története és állapotairánt

¹⁾ Epistola ad Unitarios in Anglia missa. Georgius Sylvester, apud Unitarios in Transilvania Claudiopoli S. S. Theologiae Professor p. o. Unitatis Dei in Anglia Assertoribus. Salutem a Deo Patre et Domino Jesu Christo apprecatur

közlött rövid ismertető előadás, melyből megértettük a ti hő vallásos buzgóságtokat, a mi az igaz tudomány meggyökereztetésére leginkább szükséges. Mert egy balesemény által Lengyelország, Bajorország és Belgium unitáriusai, a kiknek hitével és barátságával elődeink dicsekedtek, elnyomattak vagy elnémultak, s a mikor tudós férfiak fáradtsága következtében akkora volt az előhaladás, hogy már nem csak Németország -- ez újabkkori Athéne -- de egész Európa igaz bírái, mint meggyőződtek, nekünk jobbjukat nyutni akarni látszottak, még is nem sokára azt kelle tapasztalnunk, hogy unitárius nevünk csak az egy Erdélyországban nyert polgári jogot.

„Nem akarjuk hát a levelezés Istentől adott ez alkalmát elszalasztani, sőt inkább előadástokra válaszolva, az erdélyi unitáriusok állapotát rövid foglatban (Summarium) kész szívvvel megírjuk.

e) A magyar unitárius egyház eredete s megalapítása.

Sylvester tanár hagyományos alapon adott feleletet a kérdésre; de ma már történelmileg meg van az alapítva. E vállalat céljával egyezőbb így beszélni el azt, mintsem igazolatlan dolgok emlékét tartani fönn. Én röviden így érintem meg a főbbeket.

Az unitárius vallás az ágostai és kálvin hitvallások fejleménye. 1556. előtt csak e kettőnek elismertetéséről lehetett komoly szó, mely küzdelmek az unitarismus útját egyengették, eszméit hirdették a hitviták és vallási könyvek; kezdetének éve kétségtelenül az 1568. év. Ekkor volt a gyulafejérvári nagy hitvita, melyen legfőbbképen a király példája, Békés Gáspár gyűlési elnök bátorsága, s Dávid Ferencz legyőzhetetlen vitakozási ereje és sikerei kivívták annak a közszeltemben önként elismertetését. Ekkor történhetett — de a mire pozitív bizonyíték nincs — Dávid Ferencznek a Torda kapu melletti kőven a nép előtt nyilván tartott beszéde, a mikor Kolozsvár csaknem egészen unitáriussá lett, magával vitte templomait, iskoláit s összes egyházi javait; a törvényhozás pedig kifejezetten 1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlésen, szintén a király előterjesztése következtében ismerte azt el. Az 1568-ki január 6—13-ki vallási törvény így szól: „Urunk ő felsége, a mit országával együtt az eddigi gyűlésekben a vallás dolgáról végzett, azt e mostani gyűlésen is megerősíti, hogy a prédikátorok mindenütt szabadon hirdessék az evangeliumot, kiki az ő értelme szerént, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszeritse, ha lelke rajta meg nem nyugszik, de tarthasson

olyan prédikátort, a kinek tanítása neki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se mások, a prédikátort meg ne bánthassák, vallásáért senki ne szidalmaztassék az elébbi constitutiókszerént. Nem engedtetik meg senkinek, hogy mást bárkit is tanításáért fogsággal vagy helyétől megfosztással fenyegetsen, mert a hit Isten ajándéka és az hallásból leszen, mely hallás Isten ígéje által vagy on.“¹⁾ Az 1571-ki végzés pedig ez: „A fejedelem január 6-ára Vásárhelyre országgyűlést hirdetett, a hol a bevett vallások superintendenseivel együtt Dávid Ferencz is jelen volt. A fejedelem maga előterjesztette az unitáriusok ügyét s a Rendek egyértelműleg ily határozatot hoztak: „Megerítették — úgy szólnak — a felséges fejedelem kegyelmes izenetét és előadását, melyekben az Isten ígéjének prédikálását és hazájok szükségét előszámlálja. Hogy a felség rájuk ily kegyelmes gondot visel, meghálálni igyekeznek. Az Isten ígéjének prédikálása és hallgatása felől végezték: hogy az mindenütt szabadon prédikáltassék, a confessióért senki meg ne büntetessék, se prédikátor, se hallgatók.“²⁾

Az 1568. évi törvényben a korábbi végzésekre hivatkozás alatt az 1557-ben jun. 1—10-én Tordán hozott s 1563. jun. 6—13-án ugyanott másodszer is megerősített e végzés értetik: „kiki azon vallást követhesse, a mely neki tetszik, minden kényszerítés nélkül, s kinek-kinek szabad legyen az ő hitét követő prédikátort tartani, egyik fél is a másikat bosszusággal és szidalommal nem illetvén.“³⁾... Itt visszatérhetek az Angliába küldött levél szövegére.

„Ezen kívül a törvény által elismert r. katolikus, ev. reformált, ágostai és unitárius hitvallás követői kölcsönös védelmére 1613., 1630. és 1649. külön egyesülési esküformát állítottak meg, melyet minden honpolgár köteles volt letenni, a melyben magát kötelezte: „hogy a négy bevett vallás követőit jogaiban megtartani igyekezik, bármelyik vallás elnyomásába sem titkon, sem nyilván nem

¹⁾ Dávid Ferencz Emléke. 103. l.

²⁾ „ „ „ 184. l.

³⁾ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. II. köt. 78 és 218 ll.

avatkozik, senki személye iránt vallásáért irigységet vagy gyűlölséget nem táplál, az övétől különböző vallás ellen, annak elnyomására, sem ártalmastanácscsal, sem fegyverrel, sem más úton és módon, sem maga személyileg, sem mással semmi fondorlatot nem üz, sőt ha ilyet megtudna, a fejedelmi tanács előtt azonnal fölfedezi.“ Ez egyesülési esküforma (Juramentum Unionis) az ország köztörvénykönyvébe is fölvétetett.¹⁾

f) A magyar unitárius egyház története.

Ily szilárd alapra levén fektetve a négy bevett vallás fennállása és törvényes egyenlősége: hívei nyugodtak lehettek jövőjük iránt. Azonban az unitáriusokra a II. János király 1571. márcz. 14-ki halála után nemsokára válságos idők következtek, Dávid Ferenc azon hitnézete miatt, melyet ő szószékről nyilván hirdetett: hogy a Krisztus természete szerint nem Isten, őt, a nélkül, hogy hibáznánk, imádni nem lehet. Ezzel Blandrata György, az egyház gondnoka nem értett egyet, a püspök, mint hitújító (Innovator) elítéltetett, s államfogolyként Déva várába záratván, 1579. nov. 15. ott végezte be életét; helyette jul. 1-én, Báthory Kristóf fejedelem akarata következtében, Blandrata által Hunyadi Demeter tétetett püspökké, Krisztus istenségének elismerése, imádása és segítségül hívása föltételével, a mire (a gyűlésből el nem távozott) papság magát esküvel és névalírással kötelezte. De az unitáriusok elleni nem szüntek meg őket zsidózással (a szombatnap ünneplésével) vádolni, s e miatt üldöztetésöknek 1638. I. Rákóczi György ref. hitvallásu fejedelem alatt a deési kiegyezés (Conplanatio Deesiensis) vetett véget, melyben Krisztus istensége és imádása körülírásokkal a papságnak ismét kötelességévé tétetett. Ezután is volt kísérlet téve egyik s másik vallás hívei által irányukban erőszak gyakorlására, de az Approbata és Compilata Constitutiokban levő alaptörvények²⁾ valamennyi fejedelem megerősítése által állandó jogerőt és hatályt nyervén, vallásuk és jogaik gyakorlatában megvédték az egyházakat. Erdélynek a Habsburg-ház alá menése előtt 1686. jun. 28. kötött szerződés 6-ik pontjában is nyilván és eleve kimondatott: „hogy a négy bevett vallás Erdélyben és a hozzákapcsolt magyarországi részekben, úgyszintén az iskolák, templomok

¹⁾ Approb. Const. III. r. I. Tit. 1. artic.

²⁾ Approb. Const. I. t. 1. Tit. 2. artic.

papi lakok és jövedelmek — a törvényekben levő biztosítások szerint — soha semmi szín és ürügy alatt megláboríttatni nem fognak“; meg volt adva e biztosítás a Lothringeni herczeggel 1667. octob. 27. kötött szerződés 2. fejezete 3. §-ban is, valamint az I. Lipót fejedelem által adott Hitlevéiben, mely az 1791-beli 2. törvényczikkbe van beigtatva.

Mind e törvények és biztosítékok ellenére, sajnos, hogy a mult század az erdélyi unitáriusokra nézve a szerencsétlenségek és a balsors százada volt: elvétettek templomaik, iskoláik, papi telkeik, birtokaik s a vallás és tudomány egyéb eszközei, a közhivatalokból kizárattak, a szellemi világosság közöttük kialudni látszott s csaknem végpusztulásra jutottak.

De e boldogtalan korszaknak véget vetettek II. József igazságossága s a II. Lipót és I. Ferencz fejedelmek alatt 1791. hozott LIII., LV., LVI. t.-czikkek, melyek a négy bevett vallás jogegyenlőségét biztosítván, az unitáriusok előtt — a fejedelem és ország törvényhozásának örök dicsőségére — minden, alsóbb és felsőbb, sőt legfelsőbb hivatalokra, s így a fejedelemnek és hazának szolgálatára az út ismét megnyílt.“

g) A magyar unitáriusok jelesei.

E Levél szűk kerete nem engedi, hogy az unitárius egyház érdemes férfairól kiterjedtebben szóljunk. Csak röviden megemlítsük Izabella özvegy királynét és fiát, János (Zsigmond) választott királyt, a kiknek az unitárius hitvallás a törvény oltalmába vétetését köszöni, s a kik ennek hívóit, egyházaít és iskoláit jótéteményekkel halmozták el; Békés Gáspárt, a felvilágosult szellemű s bátor unitárius főurat, Blandrata Györgyöt, a ki bár utóbb Dávid Ferencz ellenévé lett, de az unitárius hitvallásnak Erdélyben más vallásokkal egyenjoguvá tételére nagy befolyással volt; Dávid Ferenczet, az ifju király kedvelt udvari papját, a ki az unitárius hitvallást egyházi beszédeiben, hitvitáiban, püspöki egybehívóiban és nagy számú könyveiben fokokként haladva elébb s magasabbra, kifejtette és rendszerbe foglalta. Volt az ország nagyjai közt még számos főur, a kik ez egyháznak alapítványokat tettek s a nemzeti irodalmat, mint bőkezű Mecenások gyámoltották, így: Cháky, Hagymási, Pókai, Kendi, Patócsi, Mikó s más nagy nemzetségbeliek.

„Tudósaik és íróik közül halhatatlan érdemet szereztek maguknak: Dávid Ferencz, Molnár Gergely, Basilius István,

Karádi Pál, 1592—97. év körül Enyedi György, a ki: „Magyarázatai azon ó- és ujszövetségi bibliai helyeknek, melyekkel a Háromság tana bizonyíttatni szokott.“ (*Explicationes locorum Vet. et Novi Testamenti, ex quibus Trinitatis Dogma asseri solet*) című nagy hírű könyvét írta, a XVII-ik században a történetíró Bethlen Farkas, Somogyi Ambrus, Grondszyk Sámuel, a XVIII-ik században Szent-Ábrahámi Lombárd Mihály, a ki 1720-tól 1737-ig, a legválságosabb időben egyedül volt a kolozsvári főiskola igazgató tanára, s az ottani egyház papja, 1737-től 1758-ig egyszermind püspök is, s a ki, ezen szolgálatai és: „Az unitáriusok hit-felfogása szerinti egyetemes keresztény Theologia“ (*Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios*) című műve által nevét a késő utódok hálájára tette méltóvá, mely 1787-ben II. József császár és erdélyi fejedelem engedélye következtében Kolozsvárat kinyomatván, a kolozsvári collegiumban a hittan tanításának maig kézikönyvéül szolgál. E hittani könyv magában foglalja azon hitelveket, melyeket a lengyel száműzöttek Confessiojukba foglalva a brandenburgi választó-fejedelemtől ajánltak, a mit több erdélyi fejedelem megerősített, s a mi olvasható Bock Sámuelnek a porosz Socinianusok történetéről Regensburgban kinyomatott könyvében, (*Historia Socinianismi Prussici s. a. t. Regiomonti MDCCLIII.*) a 71. s következő lapokon. Megemlítendő még Lázár István püspök, a kinek buzgalkodása által, és Zsúki László nagylelkű unitárius főúr, a kinek adományából Kolozsvárat 1792—97-ben a legnagyobb és legszebb magyar unitárius templom s ugyanott a szépen kibővített collegium épült.

b) A szertartások és igazgatási forma.

„Az erdélyi unitáriusok szertartása kevésből áll és egyszerű. A kis gyerekek beavattatnak a keresztény egyházba a Máté evangéliuma XXVIII-ik r. 19. versében meghatározott mód szerint Atya, Fiu és Szentlélek nevében, tiszta víznek a pap által fejökre öntése által. A hívek naponként kétszer mennek imádkozni a templomba, előbb hymnust és zsoltárt énekelnek s ezután következik az ima; vasárnap és nagy ünnepeken prédikáció tartatik. A három nagy ünnepen — karácson-, husvét- és pünköstkör — és Szent Mihály napján az év terméséért s keresztény voltuk bebizonyítására urvacsorát vesznek.

„Igazgatásuk formája ez. A szent zsinat a nyolcz esperesi körre osztott 123 unitárius egyházat, a mindíg zsinatra választott s

a fejedelem által megerősített püspök, és világi rendből szintén a zsinaton választott két főgondnok társelnöksége alatt, az ugy világi, mint egyházi rendü előkelő unitáriusok közül választott tanácsosokból alakult egyházi tanács befolyása mellett igazgatja. Az egyházi tanács által tárgyalt ügyekről jegyzőkönyv készül, s a kir. kormányzék által megvizsgálva, tudomásul vétel végett a Bécsben székelő fejedelmi udvarhoz terjesztetik fel. A püspök 1811. óta főtisztelendő Körömözi János úr. A papok a kolozsvári főtanodában philosophiai és theologiai tanfolyamot végzett ifjak közül rendeltetnek ki, a kik közül a papi állomás ürességbe jövételekor azok, kiket az ekklesiásia megválaszt, maguk bővebb kiképzés végett a bécsi akadémiára mennek (régen paduai, hollandiai és német egyetemeket keresték fel, de ez ma tiltva van) s a kolozsvári egyházban a papi tisztet mindig ezek viselik. Most tiszt. Szász Mózes ur viszi azt mindenek nagy meglegedésére.

i) Az oktatásügy állapota.

„Az elmúlt idők viszontagságai között — a mint elébb volt érintve — elvesztettük azon alapítványokat, melyeket őseink tettek, az iskolákat, a miket önköltségöken építtettek, a könyvtárt, könyvnyomdát s a tudomány egyéb eszközeit, s midőn tudományügyünket csaknem végveszély fenyegette, a Zsúki ős nemes nemzetség egyetlen reménye s utolsó sarja, és az unitáriusoknak az utóbbi időben legnagyobb jóltevője, a kolozsvári főiskolát tevén összes vagyona örökösévé, az által szükségben levő főiskolánkat tetemesen fölsegítette. Így az ifjuság nevelése és oktatása ismét lehetségessé vált. A hittant, görög és héber nyelvet e Levél írója tanítja, a philosophiát és irodalomtörténetet tisztel. Fűzi János úr, a történelmet a földrajzzal és chronológiával együtt, úgyszintén a német nyelvet tiszt. Molnos Dávid úr, a ki a collegium igazgatója (Rector) is, a mathesist és physikát tiszt. Székely Miklós úr.

„Az elemi oktatást az alsó osztályokban az ifjuság kebeléből kiválasztott hat tanító (P a e d a g o g u s) végzi, a philosophiai tanfolyamot végzettek közül, a ki jogi pályára készül, a jogot a kathol. alapításu kir. lyceumban díjfizetés nélkül végezheti.

„Az erdélyi unitáriusoknak Székely-Kereszturon és To dán is van gymnasiumjok, a hol a humaniorák taníttatnak. Minden iskolák főfelügyelője a püspök.

„Tanárok tételében az az ősöktől öröklött szokás áll fenn, hogy

azon ifjak, a kik maguk felől főiskolai tanulásuk ideje alatt a legszébb reményekre jogosítanak, tanáraiktól a főtanácsnak ajánltatván, nyilvánosan megválasztatnak s külföldi egyetemekre küldetnek. Legelőbb Hollandia volt nekünk a tudományokban mesterünk, azután főkép Jena és Göttinga. Eltiltván a felség nemrég a külső egyetemekre menést, s protestánsok számára Bécsben egyetemet állítván: a mi ifjaink is — alapítványok hiányában — önköltségöken s magánosok jótéteménye által gyámolítva itt tanulnak. Kelt Kolozsváratt, jun. 1. 1822.“¹⁾

E levél három évig várt elküldésre. Oka lehetett, hogy a censurától tartva, vagy a titkos társaságokban részvételt tiltó udvari rendelet miatt aggódva, biztos magánalkalomra vártak, de biztosra venni egyiket sem merem; tény az, hogy csak 1825. jun. 17. küldetett el Londonba tisz. Aspland Róbert és W. J. Fox urak czime alatt, s rá utóbbítól octob. 19. Sylvester hittanárhoz a következő angolul irt, forrásomban magyarul meglevő szívélyes válasz érkezett:

„Tiszteletes ur! Önnek 1825. jun. 17-én kelt s tisz. Aspland Róbert urhoz és hozzám intézett tudósítása: „Erdélyben az unitárius hitvallás története és jelenvaló állapota felől“ nagy örömet okozott az összes angol unitáriusoknak, a kik a tiszta vallásban idősebb atyafiak üdvözlét méltó dicsekedés tárgyának tekintik. Nagy Lázár levele is kezéinkhez jött s nagy örömmel olvastatott fel. E levelemet iktári gróf Bethlen Domokostól küldöm, a kitől hallván, hogy Kolozsváratt az angol nyelvet értik, jónak láttam e nyelven írni, s a grófra biztam némely nyomtatványokat, melyekből megismerhető az angol unitáriusok vélekedése és mostani állapota. Hogy dolgaink miben létét jobban megismerhesse, kérem uraságotat, fordítsa figyelmét kiváltképen e czim alatti dolgozatokra: „Az unitárius irások fundamentális lajstroma.“²⁾ Gróf Bethlen hirtelen utazván el innen Párisba: nem jutott időm hosszasabban írni, s röviden csak azt jegyzem meg, hogy uraságod érdekes tudósítása az erdélyi unitáriusok dolgairól ép akkor érkezett ide, midőn én súlyos betegségben ágyban feküdtem, s ez okozta mulasztásomat, hogy töstént nem felelhettem. Ez országban minden unitárius velem együtt nagy tisztelettel van urasághoz és azokhoz,

¹⁾ Steph. Fosztó Uzoni Histor. Ecclesiast. Transsylvano-Unitaria. Lib. 3. Vol. 6. 31—36. lap. A székely-kereszturi gymnasium példánya. latin másolati szövegéből saját fordításom szerint.

²⁾ E könyv szabatos angol czimét nem sikerült megtudnom.

a kik úgy, mint uraságod hitünk régi vallását Magyarországon fentartják. Mi imádkozunk az uraságtok Collégiuma, ekkléziája és iskoláik szerencsés fennállásáért, reméljük, hogy alkalom szerénti levelezésünk uraságtoknak örömet okoz, s a tiszta kereszténység javát elősegíti. Vagyok Tiszteles ur, különös tisztelettel (F o r r á s o m b a n né v n i n c s a l á i r v a) Dalston, London mellett. A keltezés és levél eleje mutatja, hogy írója Fox I. W. volt. ¹⁾ E válaszoknak, valamint Nagy Elek levelének is, hihetően a fenn érintett okok miatt nincs nyoma az egyh. képvis. tanácsi jegyzőkönyvben, de későbbi tények mutatják, hogy az esperesi körökkel az is, mint örvendetes esemény, másolatilag közöltetett.

Ez volt az első angol-magyar unitárius érintkezés sora s egymásra gyakorolt kölcsönös hatása. A ki az angol közleményt, ennek mélyére hatva olvassa át, látni fogja benne a nagy nép polgári szabadságának egészséges szellemét, s hogy az mily erőteljesen fejeződött ki egy vallási társulatnak a hit legkényesebb kérdésében nyilvánosság elé bocsátott iratában. Nincs abban homályos háttér s az igazságot rejtegető keresettség. Nyílt, férfias az, kifejező a nyilatkozók akaratát, érzületét és jogát egészen. A társulat saját ügyét egyszersmind közszabadsági és emberiségi ügynek, magát annak megvalósítására küldetéssel bírónak érzi és úgy kívánja tekintetni. Létalapja közös meggyőződésen nyugvó önkéntes szövetség a hit és lelkiismeret szabadságának biztosítására. Az unitáriusok vallásszabadságát biztosító 1813-ki ugynevezett Smith Vilmos-Acta nevű törvényen kívül nem védi őket hagyomány és régi jogszokás, sem kormányi és hierarchiai tekintély, egyedül a tudomány fölénye, az igazság és meggyőződés erkölcsi ereje az, a mire támaszkodnak. S minő hatalom van föllépésökben? Tartózkodás nélkül fejezik ki Isten, Krisztus, Szent Lélek felőli nézeteiket, a mit máshol alig lehet óvakodólag is tárgyalni a nélkül, hogy büntető törvények, önkényű kormány rendeletek, canoni fegyelem és hivatalvesztés akadályaiiba ne ütközzenek a szabadon gondolkozó; megismertetik hitelveiket, megnevezik vallásuk előhirdetőit, a kik hitökért vértanúságot szenvedtek; későbbi szerencsés úttörőiket, a kik meggyőződéseikért feláldozták világi szerencséjüket, néha életüket is; néven nevezik meg üldözőiket és barátaikat; büszkén mutatnak rá jeleseikre, a kik valóságuk mellett a tudomány fontos ágaiban hazájoknak és az emberiségnek nagy szolgálatokat tettek s önmagukéval az unitárius ne-

¹⁾ Steph. F o s z t ó U z o n i s. a. t. Vol. 6. 42. lap.

vet is magasra emelték; megmondják jövő kilátásaikat, s megismertetnek azon eszközökkel, melyek által céljaikat elérni óhajtják. Multjok tökéletes ismeretét, a történelem teljes anyagkészletének bírását, s a társulatba rendkívüli értelmi erő központosítva létét művek tartalmassága oly mérvben mutatja, mint írói classicitásukat, s a felfogás és eszmék eredetiségét az előadási forma egyszerű szépsége. Öntudatosság, önbecsérzet és férfiúi tetterő van kifejezve az egész *Előadás*on, mely tudományi magas színvonalával parancsol, vonz és hódít, őszinteségével s igaz keresztényi hangulatával bizalmat kelt, megnyer és leköt.

Sylvester tanár levelén tartózkodó óvatosság s több resignatio mint önbizalom fejeződik ki. Terjengő az és sok benne a köznapi és általános. Az unitarismus eredetét és hittanait tárgyzó történeti anyag nincs az angol *Füzetke* tömör modorában tartva és részletezőleg feldolgozva; történetök azon legérdekeseb részét, melyet Dávid Ferencz elítéltetése képez, oly közönyösen érinti, a mi az angolok Krisztus nem imádását illető magvas és megnyerő tárgyalásával nincs összhangban, alant jár és lendületnélküli. A vagyonelevétel tárgyalása is lapos, kritikátlan s alig kelt érdeklődést. De Sylvestert a drákói szigorú sajtóviszonyok s a bécsi titkos rendőrség üldözése tartóztatta el a tények és igazságok mélyebb nyomozásától s élénkebb kifejezésétől. Azonban érintette a bajokat és sebeket, a mit elégnek vélt az angol hitrokonok figyelme felköltésére, a nélkül, hogy az elmélyedés erősb színezést, ez benn az országban féltékenységet, Bécsben megtorlást idézzen elő. Más egy önálló, más egy idegen hatalomtól függő ország polgárainak helyzete és szabadsága; mindkettőnek értéke a viszonyok szerint ítélendő meg. Ha az angol-unitárius nyílt, bátor, önérzetes: az erdélyi a szenvedésben kitartó, küzdelemtől megedzett, békülékeny és megalkunni kész érzületével, jellemével és resignatiójával vonja magára a külföld figyelmét, mint az istenegység eszméjének legrégebb hívője s védője. Vállán emelkedett fel csaknem szédítő magasságba, szive hú ragaszkodása tette népszerűvé azt a férfit, a ki e felséges eszmét írva zászlójára, azt a legnehezebb harcok között, nagy időn át, diadalmasan lobogtatta s csak a mikor vezér és zászló elesett, akkor hajolt meg a hatalom önkénye előtt, de ideálát akkor is szívébe zárva írta alá a *rá erőszakolt krisztus-imádási hitformát*. Ujabb ostrom alá vétetve, megkövezés, a fejedelmi darabontok által felkonczoltatás, rablánczviselés és birtokukból kivetköztetésük után, ujabban meg kellett alkunni ama szörnyü veszélylyel, hogy egész felekezetük

kiirtassék, s ismét aláírta a Krisztus-imádás kényszerű tanát, de hite ideálja akkor is a régi maradt, s a deézi complanatio után is szívében minden hív unitárius egy eszmét őrizett agyában, egy hitet vallott szívében: Egy az Isten! Mikor Erdély a Habsburg-ház oltalma alá ment, s önállását, az unitáriusok nemsokára egyházi javaikat veszítették el, életfájuk gyökerére rá lőn téve az irtó fejsze, kiirtásukat a hatalom kimondotta. Az unitarizmus összességben s mélyebre vonult a szívek titkos redőiben, az ideál megdicsőült a szenvedések közt, s tűrt és hallgatott. Már csak mi voltunk a világ-megújító hiteseink letéteményesei, míg a francia nagy forradalom életre ébresztette nyugat más népeiben is. Az Istenség hitét Erdélyben még akkor is 20,000-nél több ember védte féltett kincs gyanánt. Ezek mi voltunk, a teljes hit- és lelkiismeretszabadság őrállói keleten. Mi a törhetlen bátorság és kitartás, százados megáláztatás és hősiesség által érdemeltük meg a legrégebb unitáriusok megtisztelő címét s a jók rokonszenvét. Ha az Sylvester tanár Levele sorában nincs benne, ott van a sorok között, jóakaróink elmondották élő szóval, s így a levélváltás lett alapja és kezdete hitrokonni viszonyunknak, kiindulási pont és tájékoztató szövegnek a jövőben, a mit mindkét nemzet fiai szeretettel fognak megőrizni szíveikben.

III.

MAGYAR-UNITÁRIUS KEZDEMÉNYEZÉS ÉSZAK-AMERIKÁBAN.

A mint az angol unitáriusok 1821. ápr. 30-ki nyomtatott füzetkéje az angol-magyar unitáriusok közötti hitrokonni egybeköttetésnek s egy örömdetes baráti viszony létrejöttének alapja és kezdete volt: úgy lett kezdeményezője a magyar és északamerikai unitáriusok közt kifejlődött ismeretségi és hitrokonni viszonyának az 1830. gróf Béli Ferenczcel Észak-Amerikába utazott Bölöni Farkas Sándor. Sőt ennek annál láthatóbb és gyorsabb hatása és eredménye volt, minél természetesebbek és megragadóbbak a személyes látás, mint az irás benyomásai. A levél és könyv tartalma lassan foglalja el az értelmet s csak idővel nyeri meg; de az elmésség és kedély társulva a rokonszenv hatalmával a szívet azonnal meghódítja és leköti, s gyorsan barátokká tesz idegeneket is. Farkas Sándor megjelenése a legkedvezőbb hatást tette mind az angol, mind az észak-amerikai társas körökben, nagy tudománya, az angol-amerikai viszonyok alapos ismerete s demokratikus gondolkozásmódja által, a

mi komoly magatartásából s határozott, rövid és jól megfontolt beszédeiből hamar kiismerszett. Angliában létében az Egyetemes theologiai havi Tár-ban (Monthly Repository s. a. t.) 1831. érdekes angol levelet irt, melyben az angol unitáriusoknak a magyar unitáriusokról közfigyelmet keltőleg beszélt és a két nemzet közötti viszony létrejöttére nagy befolyással volt.¹⁾ Farkas Sándor utazása főcélja politikai és társadalmi volt, a közintézményeket és törvényeket tanulmányozta, hogy hazájával megismertetve, annak mivelődését mozdítsa elő; de mint buzgó unitárius figyelmét mindkét ország unitáriusaira kiterjesztette, s felőlük különösen ifj. Ware Henrik, az észak-amerikai cambridge-i Harward-Collegium egyik tudós tanára s az Unitárius Társulat küldölgökben működő titkára által²⁾ fontos egyháztörténeti, közoktatási és statisztikai adatokat szerzett, s azokról jelentését az Erdélyi E. képviselő Tanácshoz 1831. nov. 14. Cambridge-ből, mely város (Massachusetts-államban) Boston mellett van, beküldötte.

A küldemény volt: egy Jelentés és az amerikai Unitárius Társulat elébb említett titkárának a Társulat megbízásából irt hivatalos levele, mely röviden az angol, nagyobb kiterjedésben az amerikai unitáriusok történetével, az ifjuság oktatása ügyével és az irodalmi viszonyokkal ismertet meg s a levélírónak Farkas Sándor iránti személyes érzelmeit fejezte ki. Történelmi tartalmáért s azon okból, hogy az amerikai unitárius viszonyokat is egy ottani tekintélyes férfi értesítéséből alaposan megismerhessük, elébb a Levelet közlöm.

k) A titkár levele.

Kedves Farkas ur! Különös szerencsémnek tartom, hogy önnel megismerkedtem, ámbár rövid találkozásunk nem adhatott alkalmat arra, hogy ismeretségét használhassam, a mit igen sajnálok. Ohajtottam volna, hogy több időt töltsön e környéken, s társulatunk és valásunk felől öntapasztalásból szerezhett volna bővebb ismeretet, va-

¹⁾ Keresztény Magvető. IX. köt. 1874. Frettwell János beszéde a budapesti angol-magyar unitárius értekezleten. 130. l.

²⁾ Farkas Sándor és gr. Béldi Ferencz a Társulat nevezett titkárához lévén ajánlva, Cambridge-ben fölkeresték, általa előkékenyen fogadtattak s a Collegiumot az ő vezetéke alatt vizsgálták meg. Farkas Sándor érdekesen irta le ezt: Utazás Észak-Amerikában című, 1835-ben megjelent műve 13., 123., 124., 125. lapjain, a mit az olvasó örömmel fog olvasni s ott fel fogja találni indító okát az ifj. VARE HENRIK FARKAS SÁNDOR iránti őszinte vonzalmának s igaz tiszteletének.

lamint azt is, hogy öntől személyesen hallhasam az erdélyi unitárius atyafiak történeteit és mostani állapotját, és hogy róluk különböző kérdéseket tehettem volna. De mindez már személyesen nem lehetséges, s örömmel hallottam, hogy ön e tárgyban egy rövid előadást irt. Kérem, küldje meg nekem annak másolatát, ígéretem szerint történetünknek egy rövid előadását én is ezennel közlöm . . .

Az Észak-Amerikában megtelepedett elsőbb lakósok a Kálvin szoros [rigid] követői, de az eklézsia igazgatására nézve Independentek vagy Congregationalisták voltak, azaz: mindenik külön gyülekezetet tartott, hogy a hit dolgában egymástól egészen függetlenek legyenek. Egy pap sem tartozott számolni vallásos véleményeért a másnak, csak a maga Congregatiójának vagy eklézsiajének, s egyik Congregatio sem függött a másától. E helyzetben mindenki maga gondolkozhatott vallása állapotjáról, következőleg többen különbözni kezdettek a közönséges vélekedéstől s elhagyták a Kálvinismust. A XVIII-ik század vége felé az ily férfiak száma igen kezdett nevedni Bostonban és környékén. E változást részint a nevelés és tudományok széles elterjedésének, részint a szomszéd egyetemeknek lehet tulajdonítani, hol a tudományos emberek lassanként szabadabb vélekedésre és gondolkodásra tértek a vallás dolgában. Így minden lárma és ellenkezés nélkül a keresztények nagy száma eltért eleinek hitétől s unitáriusokká lettek. Hozzá járult az is, hogy ugyanazon időben a függetlenségért folyt háboruk s más okok miatt általános vallásbeli lankadság lepte meg a közönségeket, s Kálvin követői ez alatt teljes mozdulatlanságot mutattak. Végre ők is vevék észre a vallásbeli szabadabb gondolkodás terjedését, ellene kezdették magukat szegezni, s néhány évi vetélkedés támadt köztük a nélkül, hogy ez akkor figyelmet keltett volna. De 1815. elvégződván a politikai szakadások [Scissio, Schisma] s a népnek több alkalma levén figyelmét más tárgyakra is fordítani, a vetélkedés hevesebb s általánosabb lett, a mi az említett évtől fogva mostanig egész szenvedélyvel folyt, sőt most is foly és a többi államokban is terjed ez. Ez az oka a hitfelekezetek közti azon mozgalomnak és buzgóságnak, mely őket annyira elfoglalja s munkásságban tartja. Így eredtek unitárius eklézsiaink, s lárma és vetélkedés nélkül alakították és állapították meg magukat. Megjegyzem, hogy a vetélkedések óta napoként szaporodik számuk s erejük folyvást nő. A leggyőzésekre kezdett viták még erősbitették őket, sőt örömmel mondom, vallásosabbakká is tették. Az ekléziák száma mintegy százkilenczven, szinte annyi a papoké is. Ezeknek felénél több [120] a

massachusettsi államban van; számosan vannak Maine és New-Hampshyrban, néhány Ver-Mont, Connecticut, Rhode-Island, New-York, Pensylvania, Maryland, Virginia, Ohio és Georgia államokban. Minden évben új egyházak alakulnak, s az amerikai államok majd mindenikében naponta nevededik az ohajtás, hogy vallásunk predikáltatását hallják. Nehányat kivéve minden papunk valamely nevezetes collegiumban tanult, nagy része az itteni universitáson. Prédikációikat olvassák. Rögönzés ritkán használtatik, s inkább csak magán-gyűlésekben. Papjaink gyakran tartnak gyűléseket, melyekben a szentírás helyei felett értekeznek. Az imádság — kivéven Bostonban egy templomot — könyv nélkül szokott elmondani. Papságra menendő ifjaink a Harward-egyetem theologiai osztályában neveltetnek, ha előbb a classikai és philosophiai tanfolyamot elvégezték. A theologiai tanfolyamot három éven át három tanár tanítja: az első a dogmatica theologiat, a második a Biblia magyarázatát, a harmadik a kathedrai oratoriát. A tanulók száma rendszeresen harminczöt. Ezen kívül még különböző intézeteink vannak vallásos ismeretek terjesztésére s a jóltevőség előmozdítására. Legsikeresebben munkálkodik ezek közt: Az amerikai unitárius egyesület [The American Unitarian Association], melynek bizottságára bízta, hogy munkálkodásaiból uraságnak egy példányt ajánljak, melyet e levelemhez zárok; megbízott arra is, hogy uraságnak megkérjem a köztünk való levelezésre, mert az egyesületnek különös óhajtása az, hogy a világ minden részeiben az unitárius vallást hívó atyafiakkal egybekötését hozzon létre.

Vannak különböző időszakos irataink is, melyek vallásunk elvei és ezek boldogító befolyása terjesztésére vannak rendeltetve. Ilyenek: A Keresztény Vizsgáló [The Christian Examiner], mely évenként hat darabban jelen meg, Unitárius ügyvéd [The Unitarian Advocate], és Bibliai Tolmács [The Scriptural Interpreter], melyekből havanként egy füzet jön ki.

Az említett, unitárius nevezet alatt levőkön kívül, két nagy számból álló vallásfelekezet van, melyek szintén elterjedtek a Szent Háromság dogmájától; egyik az Universalistáké, melynek 150 ekklezsiája van. Buzgó és virágzó felekezet, inkább a keleti államokban terjednek; a másik a Keresztényeké [The Christians]. Ez is igen buzgó felekezet, mintegy ezer ekklezsiájuk van, befolyásuk nagy, a szabadságnak legbuzgóbb védelmezői, a nyugati államokban igen terjednek.

„Ezeket akartam uraságnak az amerikai unitáriusok állapo-

táról röviden megírni; bővebb felvilágosítást vehet róluk az egyesület évi tudósításából, melyeket szintén egy példányban mellékelek, s akármely kérdése lenne e tárgyak felől, örömemnek tartom azokra felelni.

„Ujra kinyilatkoztatom sajnálatomat a felett, hogy több alkalommal nem lehetett önnel bővebben megismerkednem. Remélem, irni fog nekem, mielőtt hazánkat elhagyná, s folytatni fogja levelezését, ha hazájába visszatért. Nagyon ohajtanám, hogy a világ többi részeiben elterjedt hitrokonaink jobban megismerhessék s különös érintkezések által egymást buzdítsák. Köszönöm a Mindenhatónak, hogy ön — ámbár kevés ideig — köztünk volt, s ez által utat nyitott az Amerika és Erdély között való érintkezésre. Kivánom, hogy az tartós és sikeres barátságunk kezdete legyen.

„John Bowring barátom Angliából közelebről hozzám irt levelében különös részvétellel emlékezett meg önről, ajánlta barátságomba. Bár levelét önnel találkozásom előtt vehettem volna. Látom e leveléből azt is, mily jelentőséget adott a londoni évi unitárius gyűlésnek önnek és Rammon Roy urnak jelenléte. Ohajtanám, hogy bár ön jelen lehetne a mi májusi gyűlésünkön. Ne sajnálja jelenteni tiszteletemet uri társának [érte gróf Béli Ferenczet], s fogadják el mindketten szíves köszöntésemet. Adja az ég, hogy hazájokba egészségben és szerencsésen térhessenek meg. Vagyok önnek egész tisztességgel —

Cambridge, [Észak-Amerika, a massachusettsi Statusban, Boston mellett] november 14. 1831-ben,

alázatos szolgálja s hitbéli atyjafia:

Ifj. Ware Henrik m. p.

[Az Amerikai Unitárius Associatio titkára a külső dolgokban.]¹⁾

1) Farkas Sándor északamerikai utazó jelentése az angol és amerikai unitáriusok szaporodásáról.²⁾

aa) Angliában és a birodalom más részeiben.

„1831-ben már 212 eklézsiájok volt az unitáriusoknak csak Angliában, mintegy ötvenkétezer hallgatóval. Scotiában ez-

¹⁾ Farkas Sándor fordításából. *Histor. Eccl. Transsilv. Unitar. Lib. 3. Volum. 6. 388—391. ll.* E rész a budapesti unitárius templom felszentelésére irt „Emlékiratba“ kivonatossan közölve volt, de itt egész teljességében van közölve.

²⁾ A Fosztó Uzoni-féle unitárius Egyháztörténet folytatói így jelölték meg ezt: „T. Farkas Sándor ur, kedves hitsorsosunk s vallásunk

előtt 15 évvel alapított az első unitárius ekklezsia, Glasgowban azóta az ország több részében is elterjedtek. Edinburghban is mintegy 150 hallgatóval 1820. alakult ekklezsia. Irlandban már régebben is voltak gyülekezeteik némely helyen, 1829-n és 1830-n pedig az ottani Presbyterianusok közt folyt vallásbeli vitások következtében azok közül egyszerre negyven ekklezsia alakult. Dublinban és Belfastban több unitárius gyülekezet van.

Az anyaország fővárosában Londonban most a következő unitárius templomok vannak: 1. York Street (St. James), papja tiszt. Tagart úr. 2. Essex Street, Strand, papja tiszt. Magda úr. 3. Carter-Lane, papja tiszt. Porter úr. 4. Worship Street, papja tiszt. Mardon úr. E templom közös a baptistákkal. 5. Jewin Street, papja tiszt. Davison úr. 6. South Place, a Finsbury kerület, papja tiszt. W.J. Fox úr. 7. Stamford Street, Blackfriars, papja tiszt. Rees úr. 8. Hackney (falu Londonban), papja Aspland úr. 9. Artillerie Lane.¹⁾ 10. Wood Street. 11. St. Thomas Street Southwark.

Gibraltárból 1830. azon kedves tudósítást vette a londoni unitárius társulat, hogy az ottani angolokból és számkivetett spanyolokból egy unitárius vallásu egyesület alakult.

Angolország Kelet-indiai birodalmában 1831-ben már szintén volt két unitárius templom és iskola; egyik Madrasban Pursevarakumban van, papja tiszt. Robert ur, a másik templom Secundarabdban, papja tiszt. Chíniah Abraham úr, a ki templomot és iskolát maga épített, mindkét pap indus.

Megemlítendő Williams nevü indus tudós, a ki Thamu nyelven²⁾ már több irást adott ki az unitárius vallás fejtegetésére.

buzgó védője, Amerikában tett utazása alatt, az unitáriusok ottani állapotáról hiteles följegyzést kézzített s azt az Erdélyben levő M. és Főtiszt. Consistoriumhoz küldötte, honnan az, az egyház éltes tagjaival (seniorok, esperesek) a hivek lelki örömeire közöltetett, s általuk az ekklezsiaikban azok buzditására kihirdettetett.“ Histor. Eccl. Lib. 2. Vol. 6. 385. l.

¹⁾ E két utcai templom és pap nevét — úgy látszik — nem tudhatta meg.

²⁾ Legyen szabad megjegyeznem, hogy Bálint Gábor keleti tudós hazánkfiának már egy thamu nyelvi tanulmánya megjelent az erdélyi muzeum-egylet Bölcséleti, nyelvtudom. és történeti szakosztály a időszak iratának 1889- i folyama I-ső kötete, I. füz. 33—55. V. köt. III. füz. 215—256. lapjain; nem sokára gróf Széchenyi Béla európai hírü nagy műve II-ik kötetében szintén két nagyfontosságú és hasonló tárgyú dolgozata fog megjelenni, a minek újabb átdolgozása sa nyomtatás ellenőrzése végett nagyérdemü tudósunk nemsokára közénk visszatér. Hozza Isten.

Calcuttában a londoni unitárius társulat most igyekszik templomot építeni.

Európa más országai közül —

Genevában a reformált hitűek közt folyt szintolyan vallási viták miatt, minő az irlandiak közt folyt le, három év óta nevezetes terjedést nyert az unitárius vallás. 1831. jul. 1. egy új időszak unitárius folyóirat indult meg, czime: *Transciant*.

Párisban 1831. jul. 12-én az ott tartózkodó angol és amerikai unitáriusok Choiseul utcában (Rue Choiseul, Nro 12.) unitárius isteni tiszteletet kezdettek tartani.

bb) Az északamerikai szabad államokban.

„Északamerikában az unitárius vallás 1794-ben lett ismeretessé legelőbb, az akkor Londonból önkéntes száműzetésbe ment Priestley József angol tudós által, (fennebb bőven volt róla szó), s azóta főképen az északi államokban bámulásra méltó gyorsasággal terjed. Ezt a következő adatok mutatják.

Bostonban (Uj-London), mely város tudós férfaira s műveltségére nézve nagy értelmi felsőséggel bír Amerika többi városai felett, most, 1831-ben már tizenkét népes unitárius templom van.

A bostoni unitárius közgyűlés 1831-ki jegyzőkönyve szerint a szabad államokban a következő ekklézsiák és papok vannak: Massachusetts államban 147 ekklézsia, 118 pap. Maine államban 12 ekklézsia, 8 pap. New-Hampsyre államban 11 ekklézsia, 10 pap. Rhode Island államban 2 ekklézsia, 2 pap. Connecticut államban 2 ekklézsia, 1 pap. New-York államban 5 ekklézsia, 3 pap. Pennsylvania államban 5 ekklézsia, 2 pap. Washington államban 1 ekklézsia, 1 pap. Maryland államban 1 ekklézsia, 1 pap. Déli Carolina államban 1 ekklézsia, 1 pap. Georgia államban 1 ekklézsia, 1 pap. Kentukki államban 1 ekklézsia, 1 pap. Ohio államban 1 ekklézsia, 1 pap.

Az egyesült államokban közelebb együtt százkilenczvenhárom unitárius egyház alakult.

Cincinnati, Louisville, Missouri és Mississippii államokban az unitáriusok számát kilenczvenhat ezerre teszik.

Canadában is néhány ekklézsia alakult.

A bostoni unitárius egyesület minden államba —

különösen az indusok közé — missionáriusokat küld e vallás ismeretetésére és terjesztésére.

A bostoni templomban — írja Farkas Sándor — indus, a new-yorkiban szerezsen unitárius atyafiakat is láttam megjelenni.

Az amerikai unitáriusok theologiai főiskolája Cambridge-ben van, (közel Bostonhoz), most 47 ifjú tanul ott theológiát.

Bostonban most (1831.) az unitárius vallás terjesztésére 5 időszaki irat jelenik meg, Angliában szintén 5, Genevában 1. Ezekon kívül Amerikában néhány társulat van, mely az erkölcsös és vallásos irányu jobb könyveket a szegény unitárius ekkléziákban ingyen terjeszti.

Az amerikai congressusban a két legkitünőbb szónok Ewerette és Webster urak mindketten unitáriusok.

Mind az angol, mind az amerikai unitáriusok igen óhajtanák, — ezzel végzi jeles utazónk jelentését — ha az erdélyi atyafiak évenkénti gyűléseikről (értik a főtanácsi és zsinati gyűléseket) irt jegyzőkönyveik bár csak fontosabb részeit velök közölnék.

Cambridge, (Észak-Amerikában, Massachussets Statusban Boston mellett) nov. 14. 1831.⁴

Oldalvást írva: Farkas Sándor urnak. (Angolból fordítva.)¹⁾

m) Az amerikai unitárius társulat titkára levele Molnos Dávid kolozsvári unitárius tanárhoz.

Az angol unitáriusok tíz év előtt Sylvester György hittanárhoz intézték közlésöket, s az erdélyi unitáriusok szintén nem saját legfőbb hatóságuk, az Egyházi Képviselő Tanács utján, de szintén Sylvester tanár által adtak rá választ. Ez utat követték az amerikai unitáriusok is most; az időközben elhalt hittanár helyett, ifj. Ware Henrik titkáruk által Molnos Dávidhoz, a collegium kitünő tanárához küldötték a bostani unitárius társulat nevében üdvözlő levelöket, mely a legelső hivatalos érintkezési irat a két ország unitáriusai közt; oly bensőség jellemzi azt, s a kis Erdély és nagy Északamerika közötti hitrokoni viszony szövődésének oly részleteit foglalja magában,

¹⁾ E jelentés anyagát — úgy látszik — szintén ifj. Ware Henrik ur, az amerikai unitárius társulat titkára küldötte meg tudós utazónknak, a mi annak teljes hitelességet ad. Steph. Fosztó. Uzon. Histor. Ecl. Transylvania-Unitaria Lib. 3. Volum. 6. 385—388 ll. A székely-kereszturi gymnasium példányá szerint.

a miket ismerni szükséges, s a mi nélkül az erdélyi magyar és angol-amerikai unitáriusok közötti viszony az első korszakban nem lenne teljesen kidonborítva. Álljon hát itt e levél is befejezésül.

„Tisztelt Professor ur!

Azon részvét, melyet az amerikai egyesült státusokbeli unitárius keresztények vallásuknak a világ több részeiben való terjedése iránt éreznek, és azon kívánságuk, hogy erdélyi hitrokonaik állapotját és sorsát bővebben megismerjék, arra indítottak engemet, hogy e levelemet a Professor urhoz intézzem.

Ezelőtt néhány évvel azt határozta volt társulatunk, hogy erdélyi hitrokonaikkal levelezést kezdjünk; de e feltételünket eddig megakadályozták a körülmények. Egy odavaló hazafinak országainkban való utazása most erre kedvező alkalmat nyújt, s engem azon szerencsében részesít, hogy mint e végre megbizott, a Professor urnak s általa az erdélyi unitáriusoknak kinyilatkoztassam az amerikai unitáriusok szives üdvözlését.

Mi mély tiszteletet érzünk azon országbeli unitáriusok ősi és tiszteletre méltó vallása iránt, s igen óhajtjuk a velek való érintkezést és egybeköttetést fentartani, mely által reméljük, hogy mostani állapotjokkal jobban megismerkedünk, s reméljük, hogy a föld golyóbisa e két távol tartományai közt a szeretet kötelékei szorosabbra fűződnek.

Mi még új nép vagyunk s körülünk is minden új. De tetszett a mindenhatónak vallásunkat előmenetellel megáldani. Farkas urtól, a ki tanuja volt állapotunknak és helyzetünknek, bővebben megtudhat a Professor ur mindent, megtudhatja azt is, hogy mi állandók és boldogok vagyunk. Dolgainknak körülményesebb megtudása végett Farkas urra, a hozzá irt levelemre s neki küldött néhány könyvre utalóm a Professor urat.

Én, mint szintén a Professor ur is, egy Universitas mellett hivatalban vagyok s professora a katedrai szónoklatnak (O r a t o r i a.) Remélem, hogy ez a körülmény is menteni fogja, hogy magamnak önhöz irni szabadságot vettem, s arra bírja önt, hogy engem levelével szintén szerencsétlessen. Azon nyomtatott munkácska, melyet a Professor urnak küldök, a mi Universitasunk rendeltetése és munkálkodásai iránt világosítást fog adni. Tegyen engem oly szerencsésé a Professor ur, hogy odavaló Universitasukról (értve van a Collegium) hasonló tudósítását vehessem.

E levelemet nem csak magam, de az amerikai unitárius társulat (Associato) nevében is irtam, melynek a küldölgokban Secretarius-a vagyok. Fogadja el a Professor ur a Társulattól és tőlem megkülönböztett tiszteletünk bizonyosságait, melyek után maradtam a Professor urnak

hitbeli atyjafia és alázatos szolgálja:
ifj. Ware Henrik m. pr. Secretarius.“¹⁾

Az unitárius Egyházi Képviselő Tanács 1830—31-iki jegyzőkönyvében — a mint róla hitelesen értesültem — a Farkas Sándor Amerikában létéről, az általa talán Erdélyből vitt üdvözletről, s a Molnos tanárhoz irt társulati titkári levélről emlékezet nincs, valamint arról sincs, hogy a küldött levélre a Képviselő Tanácstól viszonüdvözlét intéztetett volna Amerikába. Hivatalosan ez az akkori politikai viszonyok közt tehető nem volt. De kétséget nem szenved, hogy az illető tanár a nemes részvétért, s a hitrokoni igaz szeretet bizonyítékaiért, valamint a multunk iránt elismeréssel viseltető s jövőre lelkesedést keltő levélért az erdélyi unitáriusok legmelegebb köszönetét kifejezni kedves kötelességének és szerencsájének tartotta. Maradt-e fenn irott emlék róla az e. képvis. tanácsi levéltárban? én meg nem mondhatom Ott élők nyomozzák ki s pótolják értesitésem fogyatkozásait. Külső tényekből csak annyit tudok, hogy Farkas Sándor felvilágosító Jelentése az esperesi körökbe egy consistor tag buzgósága folytán kiküldetett s a hivek örömeire köz tudomásra adatott; eredetije pedig — a mint értesültem — a Farkas Sándor-féle hagyaték közt ma is ott van a főtanácsi levéltár kéziratái között. Az 1831-ki első nyomtatott közléstől a Molnoshoz küldött levélig, az ezután lehetett levélváltások, az újabb korszakbeli sűrűbb érintkezések s Angliából és Amerikából kapott feles nyomtatványok, évi közgyűlési jegyzőkönyvek s. a. t. összegyűjtése, rendezése, s azokból a magyar-angol-amerikai unitárius érintkezések általam az eddigiekben vázolt első korszakának kiegészítése, megigazítása, s ugyszólván hitelesítése, Londonban tanult tanáraink valamelyikének lenne kötelessége s újabbkori egyháztörténetünkre nézve nagy szolgálat. Sajátságos jellemzése

¹⁾ Steph. Fosztó U zoni. Histor. Eccl Transylvano-Unitaria. Lib. 3. Volum. 6. 391—392. ll.

A levél végén — úgy látszik — Farkas Sándor által ez utasító jegyzék volt: A dresse ez: Rev. Henry Ware Ir. Cambridge, Massachusette.

Ha szükség, hozzá lehet adni ezt is: U. S. A. To The Care Off. Daniel Lovo, Paris.

alkotmányos állapotunknak, hogy ugy 1821-ben az angol, mint 1831-ben az amerikai unitáriusok nyújtottak nekünk elébb hitrokoni s baráti kezet, s mi csak viszonzottuk azt. A kezdeményezés érdeme s dicsősége az övék, mienk csak a hálásan fogadás és hű viszonzás. Pedig a rászorultak mi voltunk. Nekünk csak multunk érdekes s az bir becsesel. Angol-amerikai hitrokonaink a jelennek adtak szilárd-ságot, s gazdag nemzeti szellemük egész tárházát bocsátva rendelkezésünkre, szebb jövőre biztos kilátást.

Még csak azon erdélyi magyar theologusról egy szót, a ki 1849-ban London unitáriusait angol szónoklatával elragadta. Ez Jakab József, Kolozsvár egyik ujonnan választott papja. Ő 1846—47. Göttingába tanult egy angol ifju barátjával, kinek kedveért 1848-ban Londonba ment, ¹⁾ s ott az unitáriussággal megismerkedett; járt gyülesekbe, hallgatta a Manchester-New-College tanárait, beutazta Scótiát, prédikált Londonban s több helyt a vidéken, angolul, meg-lépő könnyűséggel, szabadelvűleg s hatásosan. Mikor haza jött, el-beszélte, hogy nekünk Londonban kellene tanár papjainkat képez-tetni; dicsérte az ottani tanárok tudományi magas színvonalát, s a tanulók komoly előkészülését pályájukra. Volt e megbízatása Erdély-ből, ha a csatornán átmegy? nem tudom. Hozott-e izenetet? azt sem. De az bizonyos, hogy Londonban léte a magyar-angol korábbi emlékeket kellemesen újította fel, s a két ország unitáriusai közötti viszony lassan, de folyvást fejlődéséhez tényleg ő is hozzá járult.

Boros György tanártól Kolozsvárról mult év elején tudósítást kaptam felőle. „Jakab Józsefről az 1848-ik évi jegyzőkönyvben a 230. szám alatt az áll, hogy az E. Képv. Tanácshoz jelentést küldött be, s mellette könyveinek lajstromát, a melyeket angolhoni hitrokonaitól hozott, ahoz csatolva saját könyvei jegyzékét is, melyeket oly felté-tellel küldött a főtanodai könyvtárnak, hogy azok legyenek tulajdo-nai. De ha — úgymond — Isten életben hozná haza, a használha-tási jogát mások felett magának fentartja. Továbbá asztalában ma-radt néhány darab jó könyvét, egy szép tengeri csigával együtt szin-tén a könyvtár számára átadja. Erre az határozatotott, hogy Brassai Sámuel hitrokonunk által tétessenek a könyvtárba.“ „Néhai kedves emlékezetü Buzogány Áron jegyzéséből még közölhetem Jakab Jó-zsefről — írja ugyan Boros tanár — a következőt. Nekem 1859-ben egyik londoni unitárius pap Jakab Józsefről így nyilatkozott: Jól

¹⁾ Jakab Józsefről életrajzában több olvasható a Kereszt. Magvető 1872. évi VII. §. 209—236. lapjain.

emlékezem arra az úrra; egy vasárnap isteni tisztelet után oly heves beszédet tartott a gyülekezethez angol nyelven, hogy el voltunk ragadtatva általa; nekem nagyon feltűnt élénk, katonás modora.“ De többen is emlékeznek rá — írja Buzogány — s mindenki méltánylólag. Ő is hozott néhány unitárius vallást érdeklő angol könyvet, melyek könyvtárunkban az angol osztályhoz csatoltattak.“

Az 1848-ki mártiusi alkotmány levette a békót az unitáriusok Egyh. Képv. Tanácsa jegyzőjének kezéről is. Itt már egy utazó Angliából hozott könyveiről jelentést tesz, azt tárgyalják s róla határoznak.

Szerencsés idő! Első derüje a polgári szabadságnak.

Jakab József rövid Angolországban létesottani működése a magyar-angol érintkezéseknek e század első feléből utolsó mozzanata, melylyel bezáródik az első korszak.

* * *

Szükségesnek látom még itt utólag részint ez értekezésem, részint egy nemrég megjelent Emlékiratom ¹⁾ kiegészítéseül közölni az új korszak két kiemelkedő mozzanatát, mint a melyek alkalmasak az ezutáni törekvéseknek sokban irányt adni s az angol-amerikai-magyar viszonyt szorosabbra fűzik és megszilárdítják, — mintegy alább kifejezendő nézetem és indítványom előlegezéseül. Az egyik: az angol unitáriusok 100 font sterling alapítványán Londonban a Manchester-New-College nevű papnövelő intézetben tanult magyar unitárius papnövendékek s ma tanárok és papok névsora és tanári s irodalmi munkásságuk, másik: kitünő angol és amerikai unitárius tudósoktól irt s a „Keresztény Magvető“ kötetekben megjelent jeles egyházi beszédek, élet- és jellemrajzok s értekezések czimeit, szerzői és fordítói Jegyzéke, a miket előbb említett művemben szűkre szabott terjedelme miatt közölnöm nem lehetett.

I. LONDONBAN TANULT PAPNÖVENDÉKEINK IDŐRENDI SORA.

1. Simén Domokos, tanult 1860. októberétől 1862. július haváig. Előbb Székely-Kereszturon gymnasiumigazgató, később a kolozsvári főgymnasiumban bölcelem és theologia tanára, a Keresztény Magvető társszerkesztője. Művei: Szent Történetek,

¹⁾ Emlékirat a budapesti unitárius templom felszentelési ünnepélyére 1890. okt. 26. 1—40. H.

iskolai tankönyv. Evangéliomi Csodák. A Szent-Háromság történelme; s több cikk a Kereszt. Magvető-ben. Egyházi főjegyző, meghalt 1878. sept. 9.

2. Benczédi Gergely, 1864—1866-ig, a ki az University-College-ben vegytant és természettant hallgatott s ennek is lett tanára a kolozsvári főgymnasiumban. 10 évig igazgató, jelenleg egyházi közpénztárnok. Munkája: A meterrendszer s több cikke a Ker. Magvetőben, egy ideig az angol és amerikai unitáriusokkal való levelezést vitte.

3. Uzoni Gábor 1866—1868-ig. Kolozsváratt egyik lelkész, a gymnasiumban a történelem tanára. Írt a Ker. Magvetőben, meghalt 1870.

4. Kovács János, 1870—1872. júliusig, Kolozsváratt a történelem r. tanára, a gymnasiumi papnöveldeben angol nyelv tanára, a kolozsvári m. kir. Ferencz József-tudomány-egyetemen az angol nyelv magántanítója. 1877. óta igazgató, a Keresztény Magvető társszerkesztője, melybe több cikket írt; 1873-ban Benczédi tanár lemondásával az E. K. Tanács az angol-amerikai unitáriusokkal való levelezés vitelével bízott meg. Kovács Londonba menetele előtt 1870. ápriltól augusztusig Zürichben volt egyetemen, hol Poiting és Jones angol unitárius papnöveldeekkel barátságban levén, annyira elsajátította az angol nyelvet, hogy mikor Londonba érkezett, már könnyűséggel beszélte. 1871-ben a három hónapos szünet alatt beutazta Angliát, Skóciát és Irland keleti részét, meglátogatta az unitárius eklézsiákat, s azután is az intézetből sokszor küldötték ki prédikálni. Londonba menetele után megismerkedett Fretwell Jánossal, a Brit és Külföldi Unitárius Társulat választmányi tagjával, a minek következése volt, hogy ő 1873-ban előbb Budapestre, azután Kolozsvárra jött látogatóba; ezt követte Morison látogatása Amerikából, a kivel Kovács egy hónapig utazott Erdélyben, s a ki hazatérte után tetemes összeget gyűjtött a kolozsvári főgymnasiumi két új tanári állomásra. 1875-ben Kovács ismét Fretwellel volt, midőn az a székely-kereszturi gymnasiumot látogatta meg s annak bevezetésére és taneszközökkel felszerelésére közel 2000 forintot gyűjtött és küldött be. 1881-ben az E. K. Tanács a Brit- és Külföldi Unitárius Társulat évi közgyűlésére küldötte őt a budapesti állandó papság érdekében. Ekkor mondotta ki a közgyűlés, hogy a budapesti papság állandósítását 100 ft. sterlinggel segíti, s felhívására az amerikai társulat is ugyanennyit ígért. Kovács maga ekkor felolvasásai által 1700 frtot gyűjtött s hozott magával az eklézsia

számára. Ekkor ismerkedett meg Allen Henrik amerikai Harward-egyet. tanárral, a ki még azon évben lejött a kolozsvári főtan. gyűlésre, aminek eredménye a magyar unitáriusoknak a következő 1882-ben az amerikaiak nemzeti conferentiájára meghívása, a hová az E. K. Tanács Kovácsot küldötte el: félévig volt ott, bejárta mindazokat az államokat, a hol unitáriusok vannak s működésének eredménye a Richmond Anna nevet viselő tanszék megalapítása s ezenkívül a Channing-tanszékre felolvasásai által 10,000 frtot gyűjtött, mely összeg még a Társulat kezelése alatt van Bostonban.

5. Derzsi Károly, 1872—1874-ig, előbb tordai gymnasiumi tanár, 1881. október 2-tól fogva budapesti lelkész, a Ker. Magvetőben több munkája van, szerkeszti az Unitárius Kis Könyvtárt, melyből eddig XLIV füzet jelent meg; kilencz év alatt a budapesti egyház hívei számát 200-ról 800-ra gyarapította, vidéken öt leányegyházat alakított, összes híveinek lélekszáma 1875.

6. Péterfi Dénes, 1874—1876-ig, kolozsvári első lelkész, a papnevelő intézetben és gymnasiumban bölcészettanár, a Ker. Magvető társszerkesztője, hol több cikke jelent meg. Műve: Az ember kötelességei és jogai, Marion Henri-től francziából fordítva.

7. Boros György, 1877—1879 ig, Kolozsvártt theologia tanára, az Unitárius Közlöny társszerkesztője, tanügyi jegyző, műve: A jó gyermekek könyve, az I. és II. elemi osztályok számára irt tankönyve; több cikke saját lapjában s a Ker. Magvetőben.

8. Varga Dénes, 1879—1881-ig, tordai állami polgári iskolai igazgató, több cikket irt a Ker. Magvetőben.

9. Gál Miklós 1881-től 1884-ig. Ez idő óta londoni tanulóink 3 évet töltnék ott el tanulással; torozkói lelkész, cikkei vannak a Ker. Magvetőben és Unitárius Közlönyben.

10. Csifó Salamon, 1886—1889-ig volt Londonban, most árkosi lelkész, cikke a Ker. Magvetőben és Unitárius Közlönyben gyakran jelennek meg tőle.

11. Gálfi Lőrincz, 1889. október hónaptól fogva, ő már Oxfordban van, mivel a papnevelő-intézetet 1889-ben Londonból oda tették át.

Ferencz József, a mostani püspök és a nem rég elhalt Buzogány Áron is voltak Londonban 1859-ben, de ők csak a májusi nagygyűlésre mentek át Németországból, a hol egyetemeket jártak. A papnevelő-intézetben is hallgatták az előadásokat egy ideig.

II. KITÜNŐ AMERIKAI ÉS ANGOL TUDÓSOKTÓL IRT S A KERESZTÉNY MAGVETŐ-ben MAGYAR FORDÍTÁSBAN MEGJELENT PRÉDIKÁCIÓK, ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOK S ÉRTEKEZÉSEK CZIMEI, SZERZŐI ÉS FORDÍTÓI.

1861. Az unitárius keresztény vallás igényt tarthat a gondolkozó közönség tiszteletteljes figyelmére. Irta E. Tagart. Angolból fordította Buzogány Áron.
 „ A Krisztus iránti szeretet Irta W. S. Channing, ford. Buzogány Á.
 „ Tagart Edward. A „Christian Reformer“ után ford. Ferencz József.
1863. A bűn mi és minem. Irta James Martineau. Angolból ford. Ferencz József.
 „ Megnyitó beszéd. Irta J. James Tayler. Angolból ford. Buzogány Á.
1864. Lelki éhség és szomjuság. J. J. Tayler. Angolb. ford. Buzogány Á.
 „ Az emberben levő vallásos elem. Th. Parker. Angolból ford. Simén Domokos.
1868. Az unitárius keresztény vallás. Papi hivatalba igató. beszéd. W. E. Channing. Angolból ford. Simén Domokos.
 „ Az unitárius kereszténység a III-dik században. Revillé. Angolból ford. Ferencz József.
1870. Az önnevelésről. Angolból ford. Simén Domokos.
 „ A jelen korszakról. „ „ Ferencz József.
 „ A munkásosztályok emeléséről. Angolból ford. Benzédi Gergely.
 „ Észrevételek a nemzeti irodalomról. Angolból ford. Uzoni Gábor.
 „ A nevelésről. Angolból ford. Kovácsi Antal.
- Ez utóbbi öt munka, Channing kiváló tanulmányai, külön kötetben jelentek meg.
1873. Az unitárius mozgalom az északamerikai egyesült államokban. J. Freeman Clarke. Angolból ford. Kovács János.
 „ Korunk gondolkodása, és a régi hit és vallás közötti meghasonlás. Bellows. Angolból ford. Kovácsi Antal.
1876. Vallás és modern materialismus. Dr. J. Martineau. Angolból ford. Derzsi Károly.

1876. A sötétség kincsei. Freeman Cl. J. Angolból fordította Ferencz József.

„ A keresztény egyház. Freeman Cl. J. Angolból ford. Ferencz József.

1877. Az Isten eszményekkel nem helyettesíthető. Dr Martineau Jakab. Angolból ford. Péterfi Dénes.

1880. A hitszónok. Emerson. Angolból ford. Péterfi Dénes.

1884. Isten szeretet. Hymnus, angolból. Boros György.

Csak néhány szót még Anglia és Amerika unitáriusainak jelen állapotáról.

Angliában ma 340 unitárius ekklézsia van, a kitűnő írók közt és a parlamentben számos unitárius, valamint magas hivatalokban is; a híres államférfi, Chamberlain is unitárius.

Amerikában 400 unitárius ekklézsia van, melyből Bostonra 31 esik. E város értelmiség tekintetében Amerika fővárosa. Az unitarizmus eddig csak a keleti részre szorítkozott, de most az Atlanti tengertől a csendes Óceánig mindenütt vannak eklézsiáik. Amerika jeles íróinak nagyobb része unitárius. Így: Agassis, Emerson, Channing, Parker, Longfellow, Bryant, Dr. Freeman Clarke, s a jelenleg élők: Holmes, Bret-Hart, Lowell, költők; Hunt, Parkmann, Prescott, Higginson, történetírók. S ezen kívül még hány jeles férfi és nő, kik irodalommal foglalkoznak! Közülök sokan tagjai a Congressusnak. Curties, Hoar, Miller legfőbb ítélőszéki bírák.

Elég nagy és nemes indító ok ránk magyarokra nézve, hogy e két mivelt nemzettel való viszonyunkat nagyra becsüljük s nyelvök és gazdag irodalmuk mivelése által nemzeti irodalmunkat és eszmekincsünket gyarapítván: rokonszenvöket megnyerni, nemzeti miveltségünket intensivebbé tenni igyekezzünk.

JAKAB ELEK.

AZ ÁLLAM ÉS EGYHÁZ.*)

A keresztény időszámítást megelőző korban a népeknél a kifejezésnek állam és egyház, nem igen volt értelme. Az államokban a polgári és vallásos élet egybe volt olvadva, az államok némileg vallási intézmények voltak; az állam fejei egyszersmind a vallásnak is főintézői, fejei voltak.

Miután Jézus megállapította az eddig legidealisabb vallást, a kereszténységet, azon elvből, hogy az Isten lélek és azért lélekben és igazságban kell imádni, az ember anyagi és szellemi szükségéhez képest az intézményeknek bontakozni kellett, más körben csoportosulván az anyagi, másba a lelki, a szellemi szükségek ápolására, kielégítésére vonatkozók.

Jézus maga, mint törvényhozó, e szükségnek megfelelő törvényt alkotott. Miként bölcselmét, erkölcsi tanításait nem foglalta tudományos formákba, rendszerbe, hanem egyszerű, érthető mondatokba úgy az állam és egyház közt való viszonyt illetőleg, is ez egyszerű törvényt hozta: adjátok meg a császárnak, a mi a császáré és Istennek, a mi Istené. Emberi természetünk szükségéhez mérten két hatalmasságot állított meg: a császárt, vagyis az államot, Istent, vagyis a vallást utasítván, hogy mindeniknek megadjuk, a mi az övé, azaz, hogy mindenik iránt való kötelességeinket teljesítsük s egyiket ne téveszszük össze a másikkal.

Vajjon megtartatott-e s fájdalom, kezdhetjük, hogy megtartatik-e Jézusnak ez egyszerű, józan és igazságos törvénye. Nem!

Jézus halála után néhány százal a törvényt rosszul kezdték értelmezni; az Isten és a császár képviselői az állam és egyház, meghasonlott, mondhatni ellenségekként állottak egymással szembe. Ha igazságosak akarunk lenni, a meghasonlást, az ellenségeskedést éppen az egyház kezdte meg, az által, hogy nem csak nem adta meg a császárnak, a mi a császáré, hanem a mi a császárt, az államot illette, azt is magáénak tartotta, követelte.

*) Felolvastatott a Dávid F.-Egyletben.

Először is az egyház feje, ki magát Jézus helytartójának nevezte, megfelelkezve a czimmel járó tisztéről, megfelelkezve urának e mondásáról: az én országom nem e világból való, világi országra, hatalomra és uralkodásra törekedett: maga is császár lett; a hivatásnak a természetellenes felcseréléséből, harcz és küzdelem fejlődött ki az állam és egyház közt, mely, mint fekete fonal húzódik végig a keresztény népek történelmében, jelezvén az igazságtalanságokat, erőszakot és méltatlanságokat, melyeket a harczban álló felek kölcsönösen elkövettek egymással szembe.

E sajnos versengésnek oka Jézus törvényének rossz értelmezése. Ő maga nem irta körül törvényét, nem adott ahoz magyarázatot, mert tudta, hogy egyszerű és természetes voltánál fogva azt minden ember megértheti és teljesítheti.

A különböző értelmezések tisztázása és a túlkapások meggátolása végett az államokban megkísérelték a törvény értelmezését az állam és egyház közt való viszony szabályozását. E tekintetben legutóbbi időben ez lett a jelmondat: szabad egyház szabad államban. Sajátlag nagyon is tág kifejezés s a sikere az értelmezéstől, s attól függ, hogy mindenik fél hogy érti a maga szabadságát.

A szabadságot megteremtő francia nagy forradalom sokat elvett az Istenéből s oda adta a császárnak, azaz igen nagy befolyást követelt az állam részére az egyház ügyeibe.

A gyakorlatban a kérdést az észak-amerikai egyesült államok határozták el szabatosan; legalább szerintem Jézus alaptörvényével megegyezőleg. Az egyesült államok minden állami intézményből törvénnyel kizárták a vallási elemet és vallást, s mindazt, a mi a polgárok anyagi szükségéi ápolására, jóllétére és ennek biztosítására szolgál a császárénak, azaz az államének nyilvánították és e hivatáshoz képest állították meg a polgárok jogait és kötelességeit. Hogy Istennek mit adjanak, azt a törvény rájuk bízta s ez által a vallás ügyét minden ember saját egyéni ügyeinek nyilvánítja; a vallás dolga egyéni kezdeményezés tárgya lett; ezért ott nincs is egyház, s az egy hiten levő, egy vallást követők közönsége, megannyi magántársulat, mindenik megadja a császárnak, a mi a császáré, teljesíti az állammal szembe tartozó polgári kötelességeket.

Első királyunk Szent István, hazánk polgári és egyházi intézményeinek megalapítója az államot és egyházat {úgyis szólva egyesítette és ez alapon fejlődött nemzeti kulturánk.

Hazánknak Erdélyrészében az állam és egyház közti viszony ezelőtt háromszáz évvel kristályosodott; az egy vallást követő kö-

zönségei, a vallásfelekezetek, az állam által elismert jogi egyének ugyiszólva államok, státusok lettek, szerződésileg átvevén több állami jogokat és kötelességeket, minők a nevelés és tanítás ügye, az anyakönyvek vezetése, a házasság ügyében való biráskodás.

Jogilag, elvi szempontból itélve e szervezetet, nem helyes; a gyakorlatban azonban én semmi visszásságot sem látok benne. Az egyes felekezetek egyenjogu egyének levén és egyiknek sem levén jogi előnye a másik felett, korunk három jelszava közül az egyenlőség már akkor valósult; a felekezetek megtanulták egymást és jogikat kölcsönösen tisztelni.

És ha meggondoljuk, hogy a keresztény világban sajátlag az a 6 vallásfelekezet van, a melyeket az a szervezkedés elismert, s kivált az újabb korban keletkezett hitnézetek és felekezetek, csak azok valamelyikének árnyalata, módosulata; s ehez hozzá tesszük azt, hogy a lelkiismeret szabadságát biztosító törvény alapján mindenki azt a vallást követhette, melyet akart, korunk másik jelszava a hitbeli szabadság annyiban nem volt helyes, hogy a szabadság csak a keresztény vallásra terjedett, későbbre maradván e korlátnak is le-
rontása.

A kérdés megoldása nem ugyan tüzetesen, hanem mellékesen, törvényhozásunk előtt is megfordult a vallás és közoktatási miniszternek a keresztelésekre vonatkozó ismeretes szabályzó intézkedése révén.

A tényállás egyszerű: a miniszter azt rendelte, hogy miután a törvényintézkedése szerént a született fiúk az apa, a leányok az anya vallását követik, minden született gyermek jogérvényesen azon papnál vezetessék anyakönyvbe, a melyhez a született törvény szerént tartozik. Mivel pedig a születési anyakönyveknek polgári jelentőségök van, a szerént bírálattván el a kereszteltek polgári viszonyai, s mert az tapasztaltatott, hogy sok pap ez ellen cselekszik: a miniszternek nem csak joga, de kötelessége is volt e szabályzó intézkedést megtenni.

Ez egyszerű törvényes intézkedés élénk, mondhatni veszélyes mozgalmat idézett elé; egy felekezet dogma kérdésnek tekintette, rohamos támadást intézett ellene.

A törvényhozó teremben a kérdés megoldására és a nehézségek elenyésztetésére két mód hozatott ajánlatba: a polgári házasságnak törvényhozás útján való behozatala és a teljes vallásszabadság.

Valamelyik külön, vagy a kettő együttesen is megoldják-e a kérdést?

A házasság kétség kívül a leggyöngédebb, legideálisabb, legjelentékenyebb, mondhatni legszebb viszony, melybe ember embertársával szövetkezhetik. A szent könyvnek, jelesen az új szövetségi könyveknek írói ezért Istentől létesített intézménynek nyilvánították, ennek nyomán némely vallásos felekezetek szentségnek tartják.

Két megjegyzést kell erre tennünk: először Isten maga semmi intézményt sem állított meg; sem maga Jézus: a házasság is tehát emberi intézmény; második: az, hogy a polgárosult államban a polgárok magán jogi viszonyai, mondhatni kizárólag a házasságon alapulván, czéljára, jelentőségére nézve polgári intézmény, minélfogva a császárnak, az az a polgári államnak nem csak joga, sőt kötelessége, a házasság ellenőrzése, a házasságoknak polgári uton való kötése, az egyházra a házasságnak csak ethikai, erkölcsi viszonyai tartozván.

Az államok azonban a házasságot mint részben vallás-erkölcsi felekelevényt az egyház kezében hagyták, elismervén az egyházi ténykedés polgárjogi érvényességét; s hol a polgári házasság behozatott, csak azért történt, hogy a polgárok az egyház tulkapásai, erőszakoskodásai ellen megvéddessenek.

Polgári házasságnál a törvény a házasságot kölcsönös szerződésnek tekinti, tehát olyannak, melyet azok, a kik kötötték, fel is bonthatnák; a kath. egyház a házasságot szentnek és felbonthatatlanak tartja; éppen ezért némely oly országban, hol a polgári házasság állítatott meg, törvényben kellett megállítani a házasság felbonthatóságát, az elválást.

Ha hazánkban a polgári házasság törvénnyel megállítottatnék, a mit a dolog természeténél fogva helyesnek és igazságosnak kell elismernünk, s az a felekezet, mely a házasságot szentségnek tartja, csak azt a házasságot ismerné el, melyet maga szentesített, s ha a polgári uton felbontott házasságot ismerné el, melyet maga szentesített, s ha a polgári uton felbontott házasságot a felekezet, mely a házasságot felbonthatatlanak mondja, az egyszer megkötött házasságot híveire nézve fennállónak tartaná, az elkeresztelési nehézségek mellé újabb botránnykó járulna; a nehézségek egész legiója következnek be.

Az összeütközés és nehézségek kikerülése végett ajánlatba hozatott a teljes vallásszabadság. Azt értik-e ez alatt, hogy mindenki azt a hitvallást követhesse, a melyet tetszik. Ezt a szabadságot hazánkban törvény biztosítja igaz ugyan, hogy csak a keresztény vallást illetőleg. E korlátoltság lerontása, vagyis a vallás követés szabadságának általánosítása szeréntem igazságos és méltányos s egyszersmind

egyszerű és könnyű lenne, semmi érdeket sem sértvén. Azt az ellenvetést lehet tenni, hogy törvényünk jelenleg intézkedik a születendő gyermekek vallásáról, tehát eleve lefoglalja és gyámság alá veti amazok lelkiismereti szabadságát, vallását. Igen de meddig terjed e lefoglalás és gyámkodás? Csak arra az időre míg a gyermek és növendék értelmi fejletlensége okán e szabadságot úgy sem élvezhetné józanon. E mellett vonatkozó törvényünk eléggé szabadelvű, a meny nyiben, vallásválasztásra már 18 éves korában mindenki jogosult, tehát vallás és lelkiismeret ügyében 6 évvel korábban nagykorú, mint polgárilag.

Vagy pedig a teljes vallásszabadság alatt a fennebb említettem amerikai rendszert, mely szerint az állam nem ismer vallást, nem ismer egyházat, felekezetet, előtte a pap is csak polgár, de viszont óvakodik abba elegyedni, hogy ki minő vallást követ, hogyan munkálja lelki üdvösségét.

Részemről e rendszert tartom legigazságosabbnak, legtermészetesebbnek, s magával a vallás természetével, hivatásával legösszhangzóbbnak. Készséggel elfogadom, mint a lelkiismereti szabadság legteljesebb biztosítékát. Annyival inkább, mert maga a gyakorlat tanuskodik helyes volta mellett. Amerikában a vallásos élet fejlettebb, élénkebb, mint bármely rendszabályozott államban; a tudományos theológiában a vallás elméleti részében, a társadalomban, irodalomban, mindenek felett az emberszeretet munkáinak gyakorlásában, a humanismus műveiben akkora munkásság és haladás mutatkozik, a mekkorát másutt hiában keresünk.

Azonban jelen viszonyaink között két aggály merülhet fel:

A teljes szabadság könnyen aberrációkra, különös tévedésekre adhat alkalmat; példa erre Ámerikában a szavak és jeligék szerint egyre alakuló különös hitvallások, sőt, hogy korlátolt szabadság mellett is lehetséges az eltévedés, példa erre a hazánkban alakult nazarénus felekezet.

Másfelől igen helyesen lehet állítani, hogy könnyű volt Ámerikában megállítani a helyes vallásszabadságot, mert e törvény egyszerre született a polgári intézményekkel; az intézők előtt szabadtér volt.

Hazánkban ellenben az állam és egyház ikertestvérekként születtek, polgári és vallási intézményeink összeforrottak, s hogy az eszményileg értelmezett teljes vallásszabadságot proklamáljuk, kilenczszáz éves intézményeink nagyobb részét halomra kellene döntenünk. Részemről ily radikális eljárást hazánkban sem lehetségesnek sem szükségesnek nem tartok.

Ha tehát a jelen izgatott állapotok szabályozást igényelnek; a szabályzatnak Jézus által megállított alaptörvény szerént kell történni; meg kell adni Istennek, a mi Istené, azaz nem lehet oly törvény, mely az egyesek és ezek által alkotott felekezetek vallásos ügyeibe beavatkozzék; de éppen úgy megadassék a császárnak, a mi a császáré, vagyis az állam érdekében hozott, fennállását biztosító intézmények és törvények megtartassanak. Nem lehet tehát oly vallás, mely az állam létjogával ellenkeznék, nem lehet oly hitvallás és dogma, mely az állam törvényeivel ellenkeznék.

Alkalmazzuk Jézus alaptörvényeire való tekintettel e szabályzatot. Vegyük például a házasságot.

A házasságnak, mint tudjuk, polgári magánjogi lényeges jelentősége van, a házasságból folyó jogi érdekeknek köteles öre az állam. Hogy e tisztét gyakorolhassa, kötelessége a házasság jogi érvényét, értem a házasság jogi megkötését, intézni; e célból a polgári házasság jogosult; a házasságra az aethikai, kenetes zománczot az egyház leheli reá.

Ha az állam a maga jogát, mint ez nálunk van, mintegy megbízás és felhatalmazás alapján önkéntesen az egyházra ruházza s ennek tényét jogérvényesnek ismeri el s maga csak a nyilvántartásra szorítkozik, abból semmi vizátság sem keletkezik, miként annyi száz éven át nem származott.

Az ember születésével a polgári társadalom tagja; nem születik bár mely vallásnak, de polgárnak, a polgári társadalom kötelékébe lép; az államnak nem csak joga a születést ellenőrizni és nyilvántartani, hanem kötelessége is; az államnak tehát joga és kötelessége a születési anyakönyvek vezetése. Az egyháznak joga és kötelessége a szülötteket a keresztény egyházba beiktatni.

Azonban ember nem alkothat oly teljes törvényt, mely ellen ember, kivált ellenséges indulattal, nehézségeket ne támaszthasson; ellenben fogyatékos oly törvényvel is, mely az elvont elméletnek nem felel meg, boldog lehet mind az állam mind a társadalom, ha mindenki jó indulattal igyekszik ahoz alkalmazkodni. Meg vagyok győződve, hogy éppen napjainkban keletkezett azon, hiszem csak időszerű és mulandó kellemetlenségnek, mely válsággal fenyegette s talán ma is fenyegeti államunkat éppen úgy, mint a vallást, az elélésésébe, jelentékeny tényező volt a Jézus által alapított keresztény vallás lelkével, szellemével ellenkező felekezetesség, felekezeti féltékenység.

Ha azt óhajtjuk, hogy Jézus alaptörvénye a gyakorlatban érvé-

nyesüljön, Jézus igaz tanítványainak, őszinte híveinek kell lennünk ; nem szabad előbb pápistáknak vagy lútheránusoknak, unitáriusoknak vagy kálvinistáknak lennünk, mielőtt keresztények lennénk.

Megvagyok győződve, hogy hozhat törvényhozásunk a házasság-keresztelés vagy más vallási kérdésben bárminő és bár mennyi törvényt, de ha azokat Jézus vallásával ellenkező felekezeti elfogultsággal tekintjük, s ha azokat korunk harmadik jelmondatával, a testvériség érzetével nem támogatjuk és nem kívánjuk teljesíteni, a törvények óhajtott eredmény helyett újabb zavarokat idéznek elé.

KOVÁCSI ANTAL.

DERSI JÁNOS NAGY JÓLTEVŐNK EMLÉKE.

Az unitárius egyháznak nincsenek fejedelmektől származott alapítványai. János Zsigmond, az első unitárius fejedelem, a vallásszabadság törvényével boldogítja a protestánsokat, aranylapot ír bé hazánk mivelődés-történelmébe, de meghal, mielőtt nagyobb alapítványokról gondoskodhatott volna; Székely Mózesnek csak annyi ideje volt az uralkodásra, hogy kardot foghasson és mint hős vérezzék el hazájáért. De hogyha a sors nem kedvezett fejedelmek bőkezűségével, egyesek áldozatkészsége annál inkább nyilvánult és hova-tovább oly tekintélyes adományokat hoz az egyház fentartására, melyek fejedelmi adományokhoz járnak közel. Ily észrevételek mellett kívánunk megemlékezni arról a férfúról, ki ama nagy jóltevők sorában, kiknek nevét egyházunk kegyelettel őrizi, a legmagasabb öszszeggel jelenik meg.

Erre az alapot megvetette már édes atyja, Dersi János marosvásárhelyi ügyvéd és édes anyja, Jánosi Veronika, kik szép vagyont hagytak reá. Dersi János 1831. aug. hónapjában született. Atyja, úgy látszik, katonai pályára szánta volt, mert Nagyszebenbe katonai iskolába küldte taníttatni. De neki, mindamellet is, hogy később, mint honvédhuszár, vitézül végig szolgálta a forradalmat, más hajlamai voltak. S alig, hogy gymnasiumot végzett a marosvásárhelyi ref. főiskolában és a jobból is tanult annyit, a mennyit szükségesnek vélt, a gazdaságra adta magát, nemcsak azért, mert a forradalom után e foglalkozás volt a magyar hazafiak menedéke, hanem, mert valóban kedvet és hivatottságot érzett iránta. Egész szenvedélyyel lát a gazdaság után, nagy birtokokat hérel, oly

ügyességgel és szerencsével kezeli, hogy néhány év múlva saját terjedelmes birtokán úzheti a gazdaságot. A telet rendszeresen Marosvásárhelyt tölti, de a mint az idő nyílik, birtokán találja. Reggel korán kél, élvezi a friss, üde levegőt, gyönyörködik a természet szépségeiben. Foglalkozását emez előnyeiért nem győzi eléggé dicsérni. Egy kiváló férfiúval látszott tartani, ki két foglalkozást mondott igazi életnek, a gazdait és katonait, melyekben az ember a természettel él. Ő az elsőt választotta s abban magát boldognak és szerencsésnek érezi.

1864-ben a boldogságnak egy más neme után is gondol, azután t. i., melyet a házaselet nyújt. E vágya azonban betöltetlen maradt, s mint egy rossz álom fűződik életéhez, melyet felejteni igyekezett s újra próbálni soha meg nem kísértette.

Annál nagyobb szorgalommal folytatja a gazdálkodást s annál messzebb tekint céljaiban. Gazdasága a legrendezettebb, példányoszerű gazdasággá fejlődik s jövedelmezőségét oda emeli, hogy birtokai évenként mind fokozottabb jövedelmet hajtanak.

A közügyeket ifjuságától fogva pártolta; az 50-es években az elsők sorában volt azok között, kik szorongatott iskoláinknak segélyére sietve, azokat az idegen beavatkozástól megmentették. Az Egyh. Főtanács ezért korán is beválasztotta tagjai közé. 1878-ban marosi egyházhörünk köri felügyelő-gondnoknak választja meg egyhangulag, mely kitüntetést a mily örömmel fogadott, épp oly buzgóságot tanúsít annak betöltésében. A gyűléseken pontosan részt vesz, a tanácskozásokban tekintélyvel szól. S a belső emberekkel és az ekklezsiákkal érintkezve, közelebről megismerkedik azok helyzetével és állapotával, népünk viszonyaival. E tapasztalatok a pecsétet ütik azokra a tervekre, melyeket magában régóta érlelt, s közelebbi barátainak az utóbbi években gyanítani engedett s nemsokára a székelly-kereszturi iskolának egy tanári szék felállítására adott 10,000 forinttal, ténynyel is megmutatott; s a mely tervek — mult évi dec. 27-én történt halála után fölbontott végrendelet által — az E. M. K. E.-nek hagyott 10,000 forintban, s a székelly-kereszturi és kolozsvári iskoláknak és a maros-vásárhelyi ekklezsiának hagyományozott mintegy 90,000 frtnyi vagyonban, megvalósítva állanak előttünk.

Ez a legnagyobb adomány mind azok között, melyek egyházunkban tétettek. Célja főleg a nemzeti nevelés ügyét elősegíteni. Ugyanaz a cél, melyet az unitárius egyház iskoláival szolgál, azok mellett a vallásos elvek mellett, melyeknek küldetésével e cél teljesen összeforrt.

Egyházunk mindig oly hálával fogja emlegetni az ő nevét, milyen azokat illet, kik nagy jótéteményeikkel az egyház önállóságát, független létét biztosítják és mindazokat a kincseket, melyek az önállóságban egy szabadelvű egyházra nézve rejhetnek.

Az iránta való kegyelet bővebb tolmácsolására hadd álljanak itt a felette mondott alábbi beszédek.

PÉTERFI D.

II.

Egy férfiú koporsójánál állok, mely a mig az elenyésző hamvakban hirdeti a halandók közös sorsát az elmulást, mely e földön millióknak osztályrésze, kik, ha letűnnek az enyészet birodalmába, nemsokára ismeretlenek lesznek, nevükre ráborul a feledés fátyola, — az emlékbén, mely ott lebeg felette fénylőn, tündökölve, arról a dicsőségről beszél, melynek sugaraitól körülsvont élet az egymásután jövő nemzedékek szent és nagy öröksége. Egy férfiú koporsójánál állok, kinek élete, bár ez az egész élet anyagiak szerzésére, vagyon, gazdagság gyűjtésére volt fordítva, magasztos eszméknek, érzelmeknek és aspiratióknak sorát idézi fel lelkemben...

E nemes városban születél. Bölcsőd itt ringott. Fejlődésed itt, ez éltető légkörben volt. S munkás polgárságától tanultál szorgalmat és takarékoságot. E nemes városban, ez annyi történelmi nagy emlékektől megszentelt helyen; e vérből, mely a szabadságért forr, s annak földjét hullatásával annyiszor öntözte és termékenyítette, mint a harmat az eltikkadó földet; e nép-, e nemzetből, mely mögött egy dicsőséges mult áll; e vallás kebeléből, mely égő szeretettel lángol e föld iránt. S együtt éreztél, együtt munkáltál velük; hős fiaival együtt szállasz a nemzeti függetlenség csatáira; s együtt borong lelked az elnyomatás sötét napjaiban, az elvesztett szabadságon; s együtt remélsz jövő sorson...

Lelkeden az idő némaságán átvonulnak fényes, nagy emlékei a multnak, megjelennek a nemzeti lét bámulatos nagy alkotói, hadvezérek és a szabadság prófétáinak alakjai, megjelennek ama martYROK képei, a kiknek nem volt más vétjük, minthogy a világosságért és a lelkiismereti szabadságért küzdöttek és az Isten mellett szivők csak a hazáért vert; lelkeden átcsendülnek mindamaz eszmék és ígék, melyek őket lelkesítették, s magad körül is a néma, hallgatag keblekben ez eszmék tüzeit látod égni; látsz egy szabadságától megfosztott, de

a szolgaság éjjelén is aspiratióinak élő nemzetet; látsz egy üldözött, szenvedésekben és viharokban meggyengült, de hitét el nem hagyott, népét soha meg nem tagadott vallást; és látod ezeknél az emelkedés és eléhaladás, a magasabbra jutás eszközeinek hiányait és szükségeit, melyeket az új kor hajnala, bár szárnyainak lebbentésével édesdeden érint, ki nem elégített, bé nem töltött...

Ez eszméket, ez aspiratiókat éltetni, ez érzelmeket táplálni; azokban a fajnak, a melyből származtál, de a melynek ezrei csak a földhöz tapadnak, csak szegénységet és nélkülözést ismernek, gyermekeit fejleszteni; azokat amaz egyház fiaiban, mely e faj, e nép ifjúságát öleli gondozó karjaiba, növelni, erősíteni, hogy keblük szentségévé váljanak s előttük a jövődő útain, mint kiolthatatlan világosságok, vezér csillagok menjenek; e nép fenmaradására, vallási és tudományos művelődésére eszközzel járulni és a benne oly gazdagon elrejtett ritka szép tehetségeket felszínre hozni, és magasabb küldetéshez juttatni: — ez lesz élted vágya, életednek célja. És a mig fáradhatatlanul munkálsz, sohajaid, imáid, melyek fölszállanak: vajha minél többet erre a nagy célra. Dolgozsz a végsőig, kezeid fentartva, és a mikor a kéz, a test többé már nem bírja, az ész akkor is művel és dolgozik, s rokon lélek, nemes gondolkodás segít kitűzött célodra... És a mikor bekövetkezik a szenvedés, eljön az utolsó óra: meghalsz, kebeledben a mult dicsőségével és a jövő nagyság ragyogó, fénylő reményével!

És a midőn emlékedet szívünkbe zárjuk, egyszersmind magasztos példádon megerősítve visszük magunkkal a jövőbe vetett reményiségünket... Ah a nemzet, melynek ily fiai vannak, a nép, melynek gyermekei közül a szabadság és mivelődés közintézményeiért ily nagy lelkű áldozatokat hoznak, az egyház, mely ily áldozó, a nemzet lét-fentartó alapjait és magasabb szellemi törekvéseit átfogó nemes lelkeket nevel,— nem veszhetnek el. És ha hitünk szeme a jövőbe néz, s képzeletünk előre festi annak nagyságát; ha a hadak dicsőséges útja után, szellemhősök seregét, a tudomány és miveltség csillagait véljük feltűnni és a vallás világosságát mindenütt tisztább fényben ragyogni: e jövőnek egy sugara a te nagy nevedre száll vissza s viszen át örök halhatatlanságba!..

Isten! örök Felség! életnek és halálnak Ura! meghatva állunk előtted e ravatalnál.

Egy nemes élet porai nyugosznak e koporsóban, egy nemes felebarátéi, kit szeretet és tisztelet környezett.

Fájdalmas érzéseink keresnek tégedet, mert a veszteség felett részvétet minden érez. Az ő távozása oly sokaknak gyásza...

De oh jövel a megnyugtató lelkével. S add vigasztalásul, hogy a kire elkövetkeztek a nem szeretem napok, kinek szenvedni kellett keserves kinokat, megkönnyebbült, többé már nem szenved. Lelke kiszabadult börtönsátorából, s fölszállott tehozzád, hogy elvegye jutalmul, mit az igazaknak ígértél, az ékes koronát.

Élete főemelő emlékeivel taníts vallásunkhoz annál nagyobb hívással ragaszkodni, a közjót szeretni, hitet és szeretetet cselekedetekben mutatni meg, hogy így egykor megnyerhessük mi is embertársaink hálás emlékezetét és a te szent tetszésedet. Amen.

PÉTERFI DÉNES.

III.

Midőn a téli fagy elzárja szemeink elől a természet szép, áldásos kebelét, s az attól való megválás fájdalmas érzelmeket támaszt, ezzel együtt az a vigasztaló reménység is megszülemlik keblünkben, hogy tavasszal ismét szép lesz minden, megújul a természet gazdag áldásaival.

Éppen így vagyunk emberi létünk viszonyaiban be-beálló változásokkal, s úgy találjuk, hogy minden megválásban, búcsuvételben a fájdalom és vigasz gondolatai és érzelmei oly csodálatosan vegyülnek. Az útra induló családfő búcsuvételében, a fájó érzés mellett, ott van a vigasztaló is e szavaiban: „a viszontlátásig!” A tengerre szálló hajós sorsa iránt aggódó érdeklődők lelkében egyszerűsmind lerajzolódik az a szerencsés pálya is, mely őt az óhajtott kikötőbe visszahozza. A hazájától „szentelt fájdalommal” búcsuzó költő ugyanakkor reményáplálva szól:

„Ha visszatérek, boldogulva, hon,
Hadd lássam népem virányidon.“

A régi görög nő, a hol szokásban volt az elesett hősöket pajzsaikon temetni el, harcba menő fiától, pajzsát nyújtva neki, e szavakkal búcsuzik: „fia m, v a g y e z z e l, v a g y e z e n . . . !“ A durva erőszak által legyőzött szabadság hősöket lehangolja ugyan az igaz ügynek romlása s szereteteiktől való elszakítatás egyfelől, de másfelől lelkesülten szenvednek vértanui halált, ajkaikon e szent jel-

szóval: „Igazságért, szabadságért!“ Istvánt, az első keresztény vértanút, megkövezik dühös ellenei, de az alatt feltűnik lelke előtt a megnyilatkozott ég, látja Istenek dicsőségét s az embernek fiát Istennek jobbján. A legnagyobb szenvedőnek, Jézusnak keresztrefeszítettése kinos érzelmeket támaszt a szemlélőben, de azonnal lélek-emelő megnyugvás száll minden igaz keresztény szívébe, mihelyt hallja a haldokló szózatát: „A tyám, a te kezeidbe ajánlom lelkemet!“

Ily csodálatosan vegyül a fájdalom és vigasz bennünk mindannyiszor, valahányszor valamely szeretttünket, barátunkat vagy jó keresztény társunkat ragadja el tőlünk a halál s kényszerít a tőlük való végső búcsuvételre. Ime, így vagyunk ezzel most is, midőn egy jeles ker. embestársunktól való búcsuvételre állottunk meg e sir szélén. Méltó azért, hogy midőn a mi derék Dersi Jánosunknak, az igaz emberbarátnak, a jellemes hazafinak s egyházunk hallhatatlan jóltevői egyikének temetési ünnepélyét szenteljük, szenteljük meg ezt, gyászoló gyülekezet! azokkal a fájdalmas, de egyszerűmind vigasztaló és felemelő gondolatokkal és érzelmekkel, a melyekkel jeleseinktől szoktunk végső búcsut venni.

Idő és körülmények nem engedik kiterjeszkednünk arra, hogy általában miért fájdalmas jeleseinktől megválni, mert ekkor elmélkednünk kellene arról, hogy ők mint emberek miként töltötték be hivatásukat a társadalomban, mint hazafiak miként beszéltek minden Demosthenesnél szebben tetteikkel s mint keresztények mennyire ékeskedtek hitben s a szeretet munkáiban; idő s körülmények nem engedik kiterjeszkednünk arra, hogy általában miért vigasztaló s felemelő jeleseinktől búcsut vennünk, mert ekkor fejtegetnünk s bizonyítgatnunk kellene azt, hogy az ő nemes pályájuk felébreszti emberi méltóságunkat, cselekvő honszerelmők tette serkenti hazafias érzésünket s hitők és áldozataik ereje reménnyel táplál magasabb aspirációink teljesülése felől.

De nem is szükséges ily általánosságban szólnom e gyászünnepélyen oly czélból, hogy azután csak mintegy alkalmazásképpen említsem fel a mi idvezült, érdemes felebarátunktól való búcsuvételünk fájdalmas és felemelő voltát, hanem hiszem, ennek eleget teszek már az által, ha néhány vázlatos vonásban tüntetem fel az ő életrajzát s bizalommal mutatok intézkedései folytán az előttünk derengő szebb jövőbe.

Idvezült derék barátunk szeretetteljes, szigoru atyai nevelésben részesült s ifjúból korán komoly férfivá lett. Mint ember, 60 évre

terjedett földi pályáján, a józan értelem uralmának engedett s szigorú lelkiismeretességet gyakorolt minden dolgaiban. Jellemének fővonásai: komolyság, határozottság s emberségesség volt. Tiszta jelleméhez oly jól illett igénytelen, szerény viselkedése: olyan volt ő, mint a tiszta arany, mely legkevésbé peng. A családi élet nem nyújtott neki boldogságot; de élte magányát munkássággal s kevés jó barátja társaságában derítette fel. Nem sokkal kötött barátságot, de azokhoz, a kiket megszeretett, igaz és állandó hűséggel ragaszkodott. Tudta, hogy „a magánynak gyógyító, vigasztaló barátja, játszótárs a munka; mert a ki még nem kostolta meg a magányosságot, nem tudja mi a munka (Auerbach).“ S ha a magányosság és munka-gond az első tekintetre felismerhető komor színezetet öntött is ábrázatjára, közelebről szemlélve ez nem egyéb volt benne ama nemes komolyságnál, a mely rendesen a jó emberek sajátja szokott lenni s a melyről azt mondja bölcs Salamon is: „Jobb a szomorúság a nevetésnél, mert az orczának szomorúsága által jobbá lesz az embernek lelke.“

De a munkás embert, az igaz barátot a nemes és hősiességekben tündöklő honszerelem is éltette. Hazafi volt amaz igaz és mély érzéssel, a mely nem szokott lármás, áradozó szavak felszínén úszni, hanem a kebel szentélyében hevít; hazafi volt ama bátor hősiességgel, a mely az édes hazáért válságos napjaiban kész vért és éltet is áldozni; hazafi volt okos gondolkodásában, nem csak azért, mert erre vonzotta szenvedélye, hanem azért, mert meg volt győződve, hogy a vagyoni jóllét a függetlenség erős biztosítéka úgy az egyesekre, mint az egész nemzetre nézve; meg volt győződve, hogy az anyagi áldozatokkal támogatott közmívelődési intézmények létesítése és fejlesztése által erősítetik a hazafias nemzeti szellem, lévén „a munkáságnak — a nagy Széchenyi szerint — legnagyobb rugója a honszeretet, legbizonyosabb követője a gazdagság, erő, erény, közgyarapodás, nemzeti súly s a lakosok tiszta erkölce.“ Ime, az idvezült, mint jellemes és munkálkodásban is a jobb jövőért hevülő hazafi, mint társadalmunknak, városunknak közbecsülésben élt polgára, elköltözésével nagy ürt hagy sorainkban.

Mindenek felett a józan hitben állhatatos, a keresztényi szeretetben ékeskedő, a vallás, a nevelés oltárán ott és akkor, a hol és a mikor legnagyobb volt a szükség, mindig áldozni kész egyháztagot, a tanuló ifjúság meleg keblü pártfogóját, egyházunknak s helyi

egyházközségünknek bölcs tanácsosát, egyházkörünknek egy tapintatos felügyelő gondnokát vesztettük el benne.

Megdicsőült felebarátunk nem volt szerencsés családalapító, nem voltak gyermekei; de szive keresett utódokat, örökösöket: lett szellemi családatyává s nemes életére, munkásságára, számtalan jótéteményeire a koronát akkor tette fel, midőn végrendeletében unitárius anyaszentegyházunkat tette örökösévé. Az ő halálával egyházunk a legnagyobb hagyományt, százezer forint értéket megközelítő szép birtokokat örökölt. Ime, szószertint betelt itt az apostoli mondás: „a hol végrendelet vagy, szükség, hogy a végrendelezőnek halála is meglegyen, mert a végrendelet az emberek halálával erős; mert míg él a végrendelező, a végrendelet erőtlenné válik.“ Most sugározza be öröklő dicsfény az idvezültnek egész életét, törekvését s előttünk a szép jövőt. Most hisszük, hogy az ő emléke mindig élni fog mindama jók szívében, kik az ő jótéteményeinek részeseivé lettek és lesznek. Most látjuk, érezzük, miért vigasztaló s lélekemelő egyszersmind a tőle való búcsuvétel.

Valahányszor nemes jelleme, embersége és hasznos munkássága említették fel példa gyanánt az utódok előtt, mindannyiszor tápot nyer bennök az emberi méltóságra törekvés. Valahányszor hazafias tette közművelődésünket emeli, gyarapítja, mindannyiszor nevededik s tette ösztönöztetik a hazafias nemzeti érzés. Valahányszor székelykeresztúri és kolozsvári középiskoláink megülik jóltevőik emlékű napját, mindannyiszor lelkesülten áldják az ő emlékét is, mint a felvilágosodás intézetei s a szegény tanulók első rendű jóltevőjének emlékét. Valahányszor egyházunkban s legközelebről marosvásárhelyi unitárius egyházközségünkben a szeretet evangélioma, a tiszta erkölcsiség, az Isten egységének hite s az „örökkévaló örökség ígérete“ hirdetteti, mindannyiszor az ő jótéteménye is egyik ékes szava beszélője lesz azok hatalmának, hogy a hol ideiglenesen őt munkált, ugyanott segítse, emelje örökké Isten országa építését, terjedését.

Oh hát, a veszteség okozta fájdalom mellett, hadd enyhítse, vigasztalja lelkünket az a tudat, hogy ő a mienk volt s a mienk lesz; hadd enyhítse, vigasztalja lelkünket a jövőbe, az örökkévalóságba vetett hit, hogy végső búcsuvételünk daczára is, az ő jótéteményei s halhatatlan szelleme által vele örökre összeköttetésben maradunk.

E hittel végy búcsut az idvezülttől, egyetlen közeli jó nőrokona, a ki hosszas betegségében nagy odaadással gondoztad őt, enyhítetted

fájdalmait, szenvedéseit. E hittel vegyünk mindnyájan, gyászoló gyülekezet! végbúcsut idvezült érdemes felebarátunktól s azon szent elhatározással és fogadással, hogy az ő emlékét hiven megőrizzük, példáját követjük s azon nagy czélokat, a melyekért ő munkált s munkája gyümölcsét áldozta, szüntelen szemünk előtt tartjuk, azok elérésére törekszünk Isten segedelmével, hogy éljen közöttünk az emberszeretet, viruljon hazánk s ebben nemzetünk s üdvözítsen az igaz vallásosság s hite ama halhatatlanságnak és örök életnek, melyeket a megdicsőült már megnyert s mondjuk bizodalommal a költővel:

„Hiába tapsolsz rettenetes halál:
Kik érdemekkel nyertek örök nevet,
Kik nem maguk hasznának éltek
Büszke hatalmad alá nem esnek.“

Amen.

KELEMEN ALBERT.

IV.

Itt közöljük a végrendeletet az E. K. Tanács levéltárában 235—1890. közig. sz. a. letett eredeti példányból:

Nevemet az e végre felkért tanúk együttes jelenlétében aláírt Dersi János, józan észszel, ép elmével, és minden kényszerítéstől menten, bekövetkező halálom esetére teszem az alábbi

VÉGRENDELKEZÉST.

1. A halálom után maradt, s bárhol található összes ingóságok (házbitorok, lábas marhák sat. sat.) azonnal zár alá teendő, megbecsülendő, és nyilvános árverésen eladandók; — az ezen uton begyűlt összegből, valamint a halálom alkalmával a házamnál találtató, úgykűn lévő követelések, nemkülönb a pénzügyintézetnél elhelyezett pénzeimből, 10.000 frt, irva Tizezer frt o. é. készpénz összeget hagyok a székeskeresztúri unitárius iskolának, az ezen tanintézetnél felállítandó hatodik gymnásiális osztály költségei fedezésére; — 10.000 frt, irva Tizezer frt o. é. készpénz összeget hagyok az erdélyi magyar közmevelődési egyletnek, az ezen egylet által czélba vett hazafias és nemzeti czél előmozdítására; — az ezen két hagyományon kívül netalán fennmaradt összeg pedig fordítassék az alábbi hetedik pontban megjelölt célra.

Megkívánom jegyezni, hogy az ingóságok eladása alól kivételt képeznek azok, melyeket háztartásom vezetésével megbizva volt Bartha Klárának hagyományozok, s melyeket ezen végrendelet 3-ik pontjában közelebből is megjelölök.

2. Marosvásárhelyt, a Petőfi-utca 7. uj ház szám alatt lévő épületes telkemet hagyom a marosvásárhelyi unitárius egyházközségnek „papi lakásul“ azon határozott kikötés és feltétel alatt:

a) hogy azon épületes telek hátulso emeletes részén levő két szoba, konyha, fáskamara, és a lakrészek fölötti padlás, háztartásom vezetésével megbizva volt Bartha Klára által élete fogytaig díjmentesen használathassék; — köteles lévén még azon felül nevezett egyházközség Bartha Klárának élete fogytaig havi előleges 25 frt, irva huszonöt forintos részletekben évenként háromszáz frt o. é. összeget fizetni.

b) hogy azon épületes telken levő lakrészekből a lelkésznek szükségeltető lakhelyiségek csak akkor adathatnak át, midőn a hagyományos egyházközségnek Marosvásárhely sz. k. városában rendes és állandó papja leszen; — s mig ez bekövetkezik, azon épületes telek jövedelme „papi alap“ czímen kezelendő.

3. A fennebbi pontban jelzett lakás és 300 frt o. é. évdíjon kívül Bartha Klárának hagyom a marosvásárhelyi lakóházamnál levő összes konyhafelszereléseket és konyha berendezéseket, — az általa lakásul használt szobában levő butorozatot (ágyleppellel), — az ebédlőben levő fali tükröt és hat nádszéket, — ugy a nappali szobámban levő czvillichel bevont divánt, — és egy rangjához illő fekete nőruha kiadását.

Ezen pontnál megkivánom jegyezni azt, hogy az előbbi, mint jelen pont alatt felsorolt hagyományok Bartha Klára részére ugy szolgáltatandók ki, hogy azon hagyományok utáni örökösödési illeték a marosvásárhelyi unitárius egyházközség által lesz fizetendő, s Bartha Klára a haszonélvezet ideje alatt semmi fizetéssel megterhelhető nem lesz.

4. Marosvásárhely sz. k. városában a Széchenyi-téren 15. uj ház szám alatt levő emeletes épületes telkemet „Derzi János“ táp- és ösztöndíj-alap czímen hagyom az erdélyi unitáriusok kolozsvári főiskolájának „elidegeníthetlennül“ ugy, hogy azon épületes telek évi haszonbér jövedelméből 15 (tizenöt) — unitárius szülöktől származott — szegény oly tanuló, kik nemcsak legszegényebbek, s ily segély nélkül tanulni képesek nem volnának, de azonkívül kifogástalan magaviseletűek és jó tanulók, évenként 100—100 azaz egyszáz frt o. é. segélyben részesíttessenek: az ezen 1500 frt azaz egyezer ötszáz frtot o. é. netalán meghaladó házjövedelem hováfördítésát, nevezett főiskola igazgató-tanácsára bizván.

5. Torda-Aranyos megyébe kebelezett pusztaszentmiklósi jószágomat (K.-Soospatak község) ahoz tartozó szentmargitai, mező-ujfalusi és K.-Soospatak községbeli rész jószágokkal együtt „elidegeníthetlenség“ és hasonlólag „Derzi János“ táp- és ösztöndíj alap czímen hagyom a székely-kereszturi unitárius iskolának, úgy, hogy azon birtokok évi jövedelméből, unitárius szülöktől származott, tanulás és jó magaviselet által erre érdemesnek mutatkozó oly szegény 20 (husz) tanuló kapjon évenként 100—100 irva egy-egyszáz frt o. é. segélyt, kik tanulásukat nem folytathatnák, ha ily segélyben nem részesülnének.

Miután az ezen pont szerinti kiadás évenként kétezer frtot teszen, azon birtokok jövedelme azonban legalább is 3000 frt o. é. összege

tehető, a kétezer frt o. é. összeget meghaladó jövedelem a székely-kereszturi iskolánál alkalmazott tanárok fizetése javítására lesz fordítandó.

6. Ugy a kolozsvári, mint székely-kereszturi iskolánál segélyezendő tanulókra nézve megkívánom, hogy azon tanulók ép testü és egészséges fiatalok legyenek, mely okból az illető iskolai előljáróságoktól elvárom, sőt határozottan meg is követelem, hogy a segélyezendők kiválasztásánál ezen szempontot tartsák szem előtt, mert hagyományom élvezetében csakis a jövőt biztosító életképes nemzedéket akarom részesíteni; s kijelölési jogomat gyakorlandó, rendelem, hogy a székely-kereszturi iskolánál segélyezendő 20 tanulóból 5 (öt) a legszegényebb pap, 5 (öt) a legszegényebb kántortanító gyermekei közül választassék, 2 (kettő) pedig — annak emlékére, hogy Udvarhelymegye Derzs községből származom — udvarhelymegyei Derzs községbeli fiu legyen; a többi nyolcz tanuló, valamint a kolozsvári iskolánál segélyezendő 15 tanuló kijelölését, az illető iskolai előljáróságokra bizván.

7. Miután czélom az, hogy úgy a kolozsvári, mint székely-kereszturi iskolának hagyományozott, e végrendelet 4. és 5. pontjaiban megjelölt ingatlanok egész jövedelme minden levonás nélkül fordíttassék segélyezésre, rendelem, hogy ezen végrendelet első pontja szerént begyűlt összegből — hozzávéve a künlevő követeléseket — a kincstárból kapandó regale kárpótlást, az első pontban kifizetni rendelt két rendbeli tiz-tiz, tehát húszezer forint o. é. hagyományon felül megmaradó készpénz tőkésíttessék, a Marosvásárhelyt Széchenyi-tér 15. ujház szám alatt levő épületes telek, valamint a pusztaszentmiklósi s ahoz tartozó rész jószágok mindaddig haszonbérbe adassanak, míg ezen két ingatlan jövedelme, az ingóságokból begyűlt s a 20,000 frtot o. é. meghaladó együtt 25 ezer forint, irva huszonötezer forintra emelkedik, mely huszonötezer forint o. é. tőke kamatai, a kolozsvári és székely-kereszturi iskolának hagyományozott ingatlanokon lévő épületek fentartási (renoválás) költségei fedezésére, és az adók fizetésére lesznek fordítandók; önként értetődvén, hogy ezen tőke előállításáig, jelen végrendeletem 4. és 5. pontjaiban foglalt intézkedések foganatosítása elhalasztandó.

8. A fentebbi pontokban foglalt intézkedések végrendeleti végrehajtójául felkérem királyi ítélő táblai tanácselnök nagyságos Fekete Gábor és ügyvéd Biás István urakat, kikről feltételezem, hogy úgy szeretett egyházam, mint hazám érdekében tett parányi intézkedéseimre vonatkozó kérésem teljesítését nem tagadják meg.

9. Néhai b. e. szülőim, úgy Lujza nővérem a marosvásárhelyi r. kath. sirkertbe levén eltemetve, rég feltett szándékom nyugvó helyüket emlékkövel megjelölni, s miután azt eddig nem tehettem, s ha azt halálomig sem tehetném meg, azon emlékkő beszerzése és felállítása költségeire hagyok 500 frt, irva ötszáz frtot o. é.

10. Földi részeim eltakarítására vonatkozólag rendelem, hogy eltemetéseim, állásomhoz mérten, lehetőleg minden külső pompa nélkül eszközöltessék, s ha pusztaszentmiklósi birtokomon történik elhalálozásom, por hüvelyem ott adassék át az anyaföldnek, még pedig a tulajdonomat képező erdő azon részében, melyet ügyvéd Biás István barátomnak előre is kijelöltem, azon esetben pedig ha elhalálozásom Ma-

rosvásárhely sz. k. városában következik be, földi részeim helyezettessenek az ottani ev. ref. sirkertbe.

11. A fennebbi 9. és 10. pont alatt foglalt intézkedések teljesítésére felkérem és megbízom ügyvéd Biás István barátomat, kinek e tekintetbeni szolgálatai jutalmául 500 frt, azaz ötszáz frtot o. é. hagyományozok s rendeletek kifizetni.

12. Miután úgy pusztaszentmiklósi jószágomon, mint marosvásárhelyi házamnál több ezer frtot érő ingóságaim vannak, melyek fölött halálom után intézkedni haladéktalanul szükséges, hogy azok a netaláni elidegenítés elől biztosítottassanak, rendelem, hogy azon ingóságok halálom után azonnal leltározassanak és zár alá helyeztessenek.

A zárlat és leltározás foganatosítására — tehát zárgondnokokul — egyik végrendeleti végrehajtó ügyvéd Biás István mellé felkérem és megbízom unitárius esperes tiszteletes Kelemen Albert és náznánfalvi lakos idős. Nagy Zsigmond urakat, arra is felkérvén utóbb nevezetteket, hogy az ingóságok értékesítése körül segédkezzenek a végrendeleti végrehajtóknak.

Munkásságommal és takarékoságommal szerzett vagyonom szellemi gyümölcsöztetését ezen végrendeletben foglalt intézkedések által hiszem elérhetni, a miért kérem az isteni gondviselést, hogy véghetetlen és mindenható kegyelmét továbbra se vonja meg szeretett hazám, nemzetem, egyházam, s ennek tanintézetei előljáróitól, hogy századokon keresztül hű sáfárjai lehessenek szerény alapítványomnak; — úgy legyen!

Kelt Marosvásárhelyen, 1890. (egyezer nyolczszáz kilenczven) évi augusztus hó 30. harminczadik napján.

DERSI JÁNOS.

Neveinket sajátkezüleg aláírt végrendeleti tanuk ezennel bizonyítjuk, hogy általunk személyesen ismert Dersi János ur mind négyünk együttes jelenlétében a mindnyájunk által értett magyar nyelven kijelentette, hogy fennebbi okirat az ő végrendeletét tartalmazza és azt mindnyájunk együttes jelenlétében írta sajátkezüleg alá, megjegyeztetvén, hogy jelen végrendelet három példányban lett kiállítva, és végrendelező, valamint Burdács Alajos tanu pecsétjével lett az összefűzés lepecsételve.

Kelt Marosvásárhelyt, 1890. augusztus hó 30-án.

DR. HINTS ELEK. BURDÁTS ALAJOS. DARKÓ ÁKOS. MIKÓ MIKLÓS.

TANÜGYI SZEMLE.

A közoktatásügyi minster beváltotta szavát. A kisedóvási törvény készen van. Nem hiába, hogy országgyűlési tárgyalását az elkeresztelési viták előzték meg, mert még az oly szelid báránnyelvből is, minő a „fohászszzerű ima“, csaknem felekezeti égháboru keletkezett. Hogy is lehet nálunk vallási közömbösségről panaszkodni, mikor még az óvodába is készek vagyunk bevinni a kátét!? Bizony, ha oly zelozitással gyakorolnók a vallásosságot, mint a mily hévvel kelünk az egyház képzelt jogsérelmének elhárítására, még megérnök a régi hitélet renaissance-korszakának felviradását! Hanem a mondva csinált illusiók ephémér-éltűek. Ilyenek a nemzetiségi siralmak is a kisedóvó intézetek magyarosító veszedelme fölött. Mert hát hol fognak rendszeres óvodák szerveztetni, a hol a tanításnak némi parányi mértéke előfordulhat? Az ország legvagyonosabb (legtöbb adót fizető) községeiben. No már ezek számához a nemzetiségi területek nem nagy contingenst szolgáltatnak. Vagy tán a nyári menedékházak rémitették ugy el őket, melyekben egy pár óra a kisedek felügyeletét a tanítók feleségei fogják teljesíteni, a kik ugyan sem magyar nyelvismeretük, sem írni-olvasni tudásuk bőségével veszedelmet nemzeti integritásuk birodalmában okozni nem fognak.

Egy szász nemzetiségű képviselő azt állította a kisedóvási törvény tárgyalása rendén, hogy többnyelvű miveltség előfordul ugyan egyeseknél, de néptömegeknél nem; azok tehát erre nem is kényeszerithetők, nem is képesithetők. Hát erdélyi embernek tudnia kellene, hogy erre nálunk tömegesen vannak ellenkező példák, mert számtalan vegyes lakosságú községünkben érti és beszél a nép egymás nyelvét, a nélkül, hogy az iskola ez eredményben közreműködött volna. Nem is nagyon szükséges tehát a többnyelvű néptömegek példájáért Svájc lakosságára utalnunk, hol a német-francia, olasz-német s megfordított kétnyelvűség a rég megszokott, közönséges és természetes dolgok közzé tartozik ugy a közéletben, mint az iskolában. Ám azért a svájcz német, olasz és francia épp úgy nem vetkőzött ki saját nyelvéből és nemzeti jellegéből, mint a hogy azt nálunk se kívánja senki a nemzetiségektől. Ezek igaz érdekeinek azért nem a jajveszékeltők, hanem a magyar kormány és parlament a valódi képviselői.

A közoktatásügyi kormány legújabb rendeletével is az ők javukat czélozza, midőn az u. n. paptanítói állások szétválasztását hagyja meg az egyházaknak. Ez intézkedés törvényes alapja a nép-

oktatási törvény 133. és 141. §-aiban foglaltatik, indító oka pedig az, hogy az ily lelkészek, míg egyfelől a tanítóktól megkivánt külön szakképzettséggel nem bírnak, addig másfelől egyházi hivataluk miatt a tanügyi hatóság ellenőrző felügyeletét is megnehezítik s tanítói teendőikben is gyakran akadályozva vannak. „Mínthogy azonban lehetnek oly rendkívüli helyi viszonyok, melyek a lelkészi és tanítói állomások időleges egyesítését indokolttá teszik,“ hajlandó a minister az egyházi főhatóság előzetes felterjesztése alapján azt esetről-esetre engedélyezni. Ez az ügy egyházunkat kevésbé érdekli, de az erdélyrészi társegyházak nagy részének komoly gondot fog okozni. A nehézség abban rejlik, hogy azon állomások legnagyobb részére nem kerül a törvény által követelt okleveles tanító, oly csekély a fizetés. Új jövedelem-forrás után kell hát nézni, a minek ha sikere lesz, kétségtelen előhaladást fog maga után vonni ez az intézkedés a népoktatás terén.

Ezzel rokon természetű újabb rendeletet adott ki a ministerium a népiskolai segéd-tanítók ügyében. Sok iskolánál, főkép a róm. és gör. kath. egyházban, szokásba vétetett azon eljárás, hogy nagymérvű kántori teendők, néha talán magánkényelem vagy gazdasági foglalkozás okán, a kántortanító önkényüleg fogad fel segéd-tanítót igen korlátolt díjazásra, s azon ajánlattal, hogy őt a tanítói képesítő vizsgálatra előkészíti. Az ily segédek nagy része elemi iskolánál egyebet nem végzett s a tanítás még is egészen reájok bízatik. Ezen eljárás, a mellett, hogy a népoktatási és nyugdíj-törvénybe ütközik, mert az csak képesített segéd-tanítókat ismer el, ez pedig a nyugdíj-igényt a tényleges tanítói szolgálathoz fűzi, az illető iskolák érdekeivel is ellenkezik, mert a tanítás színvonalát alább szállítja s a tanítók alkalmazásának egyházhatósági jogát érzékenyen csorbitja. Ez abusus megszüntetésére az egri érsek által két év előtt tett intézkedést a minister feltétlenül helyeselve, az összes hazai egyházmegyei hatóságokat megkereste, hogy a segéd-tanítók szükséges alkalmazása jövőben csupán az iskolaszék, egyházkerületi tanfelügyelő és egyházmegyei hatóság útján eszközöltessék s az alkalmazandó segéd-tanító oklevéllel bírjon, vagy legalább is képezdét végzett tanítójelölt legyen. Hasonló rendelet adatott ki a megyei és városi közigazgatási bizottságoknak is, a hatóságuk alatti iskolánál esetleg szokásos hasonló körülményekre vonatkozólag. Ez intézkedés is egyik bizonyítéka a közoktatásügyi kormány komoly törekvésének az iskolák intensív fejlesztésében.

Az egyházakat közvetlenül érdeklő másik legújabb rendeletével a minister a gymnasiumok mellett fentartott elemi iskolákat is a népiskolai nyugdíj-kötelekbe sorozza. Valószínű, hogy e kötelezettség alól menekülni kísérletet tesznek az illető hatóságok. Kétségtelenül terhes is lesz most egyszerre visszamenőleg 16 esztendőre befizetni az iskola-fenntartói járulékokat. Minden egyes tanítói állomás után, akár rendes, akár segéd- vagy ideiglenes tanerővel volt az betöltve, sőt ha ürességben is volt a szervezett állás, 12 forintot kell évenként befizetni az 1875. évi XXXII. t.-cz.

29. §-a 3-ik pontja értelmében. A szóban levő időre tehát 192 frtot. Hát ennek háromszorosa, négyszerese bizony tetemes összeg s kár volt a kormányoknak és közegeinek nem a maga idejében intézkedni, hogy a befizetések így fel ne szaporodtak volna. De ennél egyéb szavunk a dolog ellen nem is lehet, mert semmi elfogadható okot nem találunk arra, hogy a gymnasiumi elemi iskolák kivételt képezhessenek a népoktatási tanintézetekre háruló kötelezettségek és jogok alul. Mert jól jegyezzük meg, hogy nemcsak az előbbiekre, hanem az utóbbiakra is kell gondolnunk. A nyugdíj-törvény ugyanis jogot ad a tanítóknak, hogy nyugdíj-igényök szolgálati idejük kezdetétől számíttassék. E jog azonban csak úgy érvényesülhet, ha állásuk után az illetékek tényleg be is fizették. S a gymnasiumoknak magukat ez alól kivonni annyit jelentene, mint elemi tanítóikat szolgálati érdekeikben megrövidíteni. Ez nem volna méltányos, de meg az iskolának sem állana érdekében, ha azt akarja, hogy mindig biztosan kapjon jól képzett tanítókat, a kik e kedvezőbb körülmények között állandóbban is maradhatnak helyükön.

Ha még ezek után megemlítjük, hogy a közoktatásügyi minis-teriumban közelebről szaktanácskozás tartatott a népiskolai rajz-tanítás és testgyakorlás ügyében, — hogy előkészület foly a tanfelügyeletnek díjazandó ideiglenes iskolalátogatók-kal leendő kiegészítésére, — a nemzetiségi iskolák tankönyveinek ellenőrzése a tanfelügyelőknek ismételve meghagyatott, főképp a földrajzi és történelmi nevek elferdítésének szemmel tartására hivatván fel figyelmök, — s a Calderoni céggel öt évre szóló szerződés kötött a népoktatási és középiskolai taneszközök hazai előállítására s a külföldiekkel legalább is egyenlő árban szállítására: ezekben érintve vannak a közoktatási kormány legújabb közérdekű intézkedései, a melyek magukban is élénk bizonyosságot tesznek a legéberebb, minden irányu folytonos tevékenységről. Lehetségetlen nem éreznünk e téren is az új aera beköszöntését.

Kolozsvár népoktatásügyi helyzete is évről-évre javul ugyan; de hogy még mily sok a teendő e téren, mutatja a múlt évi statistikának azon szomorú adata, hogy tanköteleseinek 27%-a marad iskolázatlanul, szám szerint 1061 mindennapi és ismétlő tanköteles (róm. kath. 305, gör. kath. 102, gör. kel. 2, helv. hitv. 511, ág. hitv. 20, unitárius 19, izraelita 102,) kiket már is túltömött iskoláinkban nincs hova elhelyezni. A tanhelyiségek és iskolák szaporítása tehát mind a törvényhatóságnak, mind a hitfelekezetek egy részének elodázhatatlan feladata. Egy új iskola megnyitása az u. n. „kétvíz között“ a jövő tanév elejére el is van már határozva, valamint ugyanakkor fog életbelépni felsőbb leányiskolánk új szervezete hat osztályval, melynek két osztály szaporulata elemi leányiskolánk népességére fog mérséklő hatást gyakorolni. Az ev. ref. hitközségen már a sor, hogy külvárosi iskoláit az odatartozó népesség befogadására alkalmassá tegye, mi által az iskolabajárók százaléka legalább az országos átlagra (83%) fölemelhető lesz.

Reményünk van egy állami óvóképezde felállítására is a

kolozsvári tanítónőképző intézettel kapcsolatban, mire nézve ez utóbbinak igazgatótanácsa utóbbi ülésén fogadott el és terjesztett fel a miniszterhez egy javaslatot.

Meg kell emlékeznünk még Kolozsmegye közigazgatási bizottságának egy közelebbi határozatáról, melyben kimondotta, hogy olyan gyermekektől, kik valamely nyilvános iskolába beiratkoztak és feljárnak, egy más iskolai hatóság által követelt tandíj felhajtásában közigazgatási segílyt nem nyújt, miután a kétszeres tandíj a szülők azon törvény által biztosított szabadságát korlátolná, hogy gyermekét mindenki azon iskolában taníttatja, a hol neki tetszik. A tanszabadság ez elvét megvédelmezni közoktatási és állami érdekek egyaránt szükségessé teszik. Reméljük is, hogy ha a közoktatásügyi miniszter a fentforgó körülményekről felvilágosítást nyer, hasonló irányu általános intézkedést fog tenni ez ügyben.

KOZMA FERENCZ.

IRODALMI ÉRTESEITŐ.

„Gróf Csáky Albin jeles beszéde az elkeresztelés tárgyában a képv. házban nov. 27-én 1890. Irodalmi stylusból magyarra fordította egy anyanyelvét szerető és becsülő hazafi. Szerző kiadása. Nyomatott Urópiában.“ E füzet, mint a benne foglalt észrevételekből gyanítani lehet, nagy nyelvtudó-sunk, Brassaitól származik. Az irodalmi nyelvnek ama hibáit akarja helyre-igazítani, melyeket íróknál és szónokoknál talál. Hogy éppen a minister beszé-
dét választotta ki erre, ez egygyel több ok, hogy különösen szónokok minél nagyobb figyelemmel tanulmányozzák a közlött észrevételeket. Ára 30 kr s kap-
ható Kolozsvárt Stein Jánosnál.

Jékey Aladár költeményei megjelentek, csinos kiállításban. Egy kötet, melyet élvezettel, gyönyörrel olvasunk. Jékey első költeményeit mint tanuló, főiskolánk Ifjusági Lapjában írta. Egy darabig aztán szünetelt, vagy legalább nem adott életjelt magáról, de a mi az utóbbi években tőle megjelent, annál tisztultabb izlés jellemzi. A szépirodalmi lapok igen kedvezőleg fogadták kötetét, melyben különböző tárgyakról énekel. Méltán. Nemcsak hogy szépen foly-
nak dalai, hanem igaz költészet s erő és tartalom van bennük és hozzá kell tennünk azt is, a mi nem kevésbé dicséri, lélektani képtelenségektől mentek. Van a kö-
tetben vallásos tárgyú költemény is, a folyóiratunkban is megjelent „Egy az Isten“ című, melyben erős hit nyitvánul. Üdvözljük a költőt, kitől meguji-
tandó énekes könyvünk számára is értékes műveket várhatni, annál is inkább, mert éppen e kötetében megmutatta, hogy az illető tárgyhoz mennyire meg-
tudja a megfelelő versformát találni. A kik olvasóink közül előfizetés útján nem
rendelték volna meg a könyvet, értesítjük, hogy szerzőnél — Kolozsvárt
1 frt 40 krért még lehet kapni példányokat.

Költe m é n y e k M á t y á s királyról. Írta Radnyánszki Gyula.
Kiadta Rózsa Kálmán és neje Budapesten. Ára 10 kr.

A M. Tud. Aka d é m i a történelmi kiadványai. 1830—1890-ig.
E címet viseli az a jegyzek, a melyben a Magy. Tud. Akadémia összes törté-
nelmi kiadványai, az árak megjelölésével, bennfoglaltának. Csekély összegben,
igen szép és tartalmas szakkönyvtárt állithat össze magának bárki. A jegyzé-
ket ingyen és bérmentve küldi meg a Magyar Tudományos Akadémia könyv-
kiadóhivatala.

„A r a n y o s v i d é k“ címen K. Weress Sándor tordai ügyvéd közigaz-
gatási, közmivelődési és társadalmi lapot indított.

KÜLÖNFÉLÉK.

Kálmán Farkas nyitánya a reformátusok új énekes könyvéhez: Ének a z unitáriusok ellen az átkozódó zsoltárok dallamára. Kálmán Farkas gyomai ref. pap a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ f. évi 7-dik számában „Nyílt levél a Szerkesztőhöz“ czimű cikkében a reformátusok énekes könyve megújításához szól, de nyitányul jónak látja az unitáriusok ellen fujni éneket. Nem tetszik, hogy a ref. énekügyi bizottság az Istent „csak atyaként akarja tisztelni“ s nem „atyául nevezni“ s ezért neki ront az unitáriusoknak. A ref. énekügyi bizottsággal van dolga, s rátámad az unitáriusokra.

Mindenek előtt halleluját zeng, hogy a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ mult évi 52-ik számában új hang hallatik, mely a budapesti unitárius templomszentelés alkalmával mondott beszédekről szólva, azt mondja, hogy „unitárius testvéreink Krisztusa nem az evangeliom Krisztusa, nem a mi Krisztusunk.“ Azt természetesen elhallgatja, a mit a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ ezenkívül mond, a mi a keresztény életre vonatkozik, hogy ama beszédek az építő irodalomnak minő termékei. Aztán arról a nagy-szerű hatásról emlékezik meg, melyet a Budapesten tartott első unitárius istentisztelet a hallgatóságra tett, mely alkalommal egy előkelő világi emberük így nyilatkozott: „én is unitárius vagyok.“ Elmondja, hogy mint fogta karon az illetőt s adta kezébe a ref. és unitárius énekes könyveket tanulmányozásra. Azután jön a „sana ratio.“ „Az unitáriusok azt mondják: felette van az Irásnak a sana ratio.“ „De az a kitünő sana ratio nem lett-e insana akkor pld. mikor szegény Simén Domokos szint a végletekig ment a szt. háromság mozsárban törésében, vagy most mikor Brassai bácsi magát az Ur Istent is detronizálta!?“ „Az én evangéliumi élőhitem nekem nem engedi azt, hogy én az unitáriust testvéremül valljam; még talán inkább emlegethetnénk mohamedánus testvéreinket, mert azok legalább csak másodrendű prófétának elismerik az evangeliom Krisztusát!“

Im a Kálmán Farkas úr nyitánya a ref. énekügyhöz. Az ők énekügyi bizottsága ellen akar harcolni a bizottságtól kiadott próbafüzetben található módosítások miatt és főleg pedig megküzdeni a régi ma-

gyar dallamoknak az új énekes könyvbe való fölvételéért. S im mégis ránk lövi nyilait a kik pedig tudtunkkal a reformátusok énekügyi tárgyalásaiba belé nem szólottunk, legfennebb, ha dicsérettel említettük fel' ebeli törekvéseiket. Tőlünk ugyan akárminő módosításokat tehetnek, akárminő régi kifejezést megtarthatnak, ha úgy tetszik régi magyar dallamokat fölvehetnek, nem azért mintha nem érdeklődnénk a bizottság működése iránt, mert azt igenis óhajtjuk, hogy munkája jól sikerüljön, hanem egyszerűen abból az okból, mert ennek intézése az ők ügyök. Akadályoztuk-e mi valaha Kálmán Farkas urat, hogy a ref. énekügyben azt ne tegye, a mit akar, oly nézeteket ne nyilvánítson, a milyenek nyilvánítani épp kedve tartja? Törekedett-e valaki közülünk az ő viszonyát a ref. énekügyi bizottsághoz, megzavarni? Nem! Vagy tovább menve, hogy az unitáriusok a sana ratioval magyarázzák az Irást, Krisztusról más felfogással prédikálnak, hogy budapesti első istentiszteletök nagyszerű hatást gyakorolt, hogy egyik írójuk a szentháromságtan létrejöttének történetét felmutatta, vagy hogy akadt volna közöttük egy, ki az Ur Istent detronizálja: akadály-e ez a ref. énekügyi bizottság munkálatainak, akadály-e ez a magyar rythmus alkalmazásának, akadály-e ez annak, hogy az Isten „atyául“ neveztessek. Nem! És Kálmán Farkas úr az ő énekügyökben mégis ellenünk ad éneket!

Ugy látszik ezt ő rég komponálta, s csak elő kellett valahol' ezt a sajtószertű zsoltárt adnia; ki kellett belőle annak az „evangeliumi“(!) hangnak törnie, mely az unitáriusokat a keresztény testvériségből kiénekli, kiközösíti a mohamedánokon is túlra; nyilatkozni kellett annak a gerjedelemnek, melyet az unitárius istentiszteletnek másokra való hatása benne felkeltett; végig kellett lejteti a sana ration, hogy láttassék, hogy mennyire insana az, ha a háromságtan körül mer vizsgálódni; ki kellett fúnia a legmagasabb hangot is: istentagadók ezek, kik detronizálták magát az Ur Istent! Bravo! bravo! Kálmán Farkas úr meg lehet elégedve szerzeményével, a maga nemében kitűnően sikerült s kétségtelesen sikerült compositiónak tartja ő is, hogy soron kívül is igyekezett bemutatni. Hát csak élvezze a dicsőséget, gyönyörködjék alkotásában.

Hanem soron belül mondja meg csak Kálmán Farkas ur evangeliumi élő hitéhez erősen ragaszkodva, s anélkül, hogy mi testvériségünket neki nagyon ajánlanók, hogyha az unitáriusok a Krisztust elsőrendű profétának, életnek, útnak, igazságnak elismerik, mert tudtunkkal erről nem mondtunk le, s a mahomedanusok csak másodrendű profétának ismerik el, hogyan jöhetnek mégis az utóbbiak a keresztény hitestvériségben az unitáriusokon elől? Mondja meg csak, hogy ha azt a sana ratiót annyira kárhoztatja, mi az mégis a mivel az Irást az

Írásból a szentlélek segedelmével magyarázza, mi az a mivel ő azt itéli, hogy az Írásmagyarázás nem csupán a pápistaságnak a joga, mi az a mi az embert a magyarázatban, hogyha a mint meg is mutatja, a szentlélek segedelme mellett is tévedhet, a tévedésektől mégis megóvja? És mondja meg végül, minő protestáns elv az, a mely más magyarázatot az övéen kívül nem tűr, más vallást a reformátuson túl a kereszténységben elismerni nem akar?

Addig is pedig engedje meg léteznünk az Istennek jóvoltából, kit a Krisztussal együtt vallunk és hiszünk, s a kit, értesítjük, még Brassai se hagyott el, hanem csak egy értekezést irt a keresztény vallás szerzőjéről, hogy neki tisztelettel adózzék egész az imádás határáig.

Gálfalvi Imréné. szül. Sala Karolináról, ki a kolozsvári Collegiumnak egyik jóltevője, Nagy János nyárad-gálfalvi lelkész a Maros-Vásárhelyen megjelenő „Közérdek“-ben érdekes emlékezést irt.

Szép hagyomány. Dr. Demjén Farkas, ki f. évi febr. 6-án hunyt el Maros-Vásárhelyt, az odavaló unitárius ekkleziának, a kolozsvári unitárius s a maros-vásárhelyi ref. Collegiumnak, együtt mintegy 6000 frotot hagyott.

Jerson Henrik, a Brit és Külföldi Unitárius Társulat titkára f. évi jan. 10-ről keltevezve egy meleg hangu levelet irt szerkesztő társunk, Kovács Jánoshoz, melyből közöljük a következőket:

Kedves Kovács ur! Megérkezésemkor egy levelező lapon akartam írni Önnek, de mivel egy hosszú levélben óhajtottam tudósítani sok mindenről, s meg köszönni azokat a szíves szolgálatokat, melyeket Budapesten létem alkalmával velem szemben tanusított, azért halogattam a levélírást mostanig. Valóban, csak akkor éreztem, s tudtam igazán méltányolni az ön szíves szolgálatát, a mikor egymástól elváltunk s egészen magamra voltam hagyatva. Nagyön szép volt öntől, hogy szomorú családi körülményei között is, érettem Budapestre jött. Derzsi ur a budapesti templom képét megküldötte, a melyet köszönettel fogadtunk. Rámába tétetjük s a többi emlékeink közé fogjuk elhelyezni diszes helyre.

Az Amerikai Unitárius Társulat titkárának, Reynolds urnak, ígéretem szerint, egy levelet irtam az innepély lefolyásáról, s éppen most kaptam egy testvéries érzelmű választ tőle, melyben megköszönte a választmány nevében a szíves értesítést s kifejezte, hogy mily benső rokonszenvvel vannak a magyar hitrokonok iránt.

Haza érkezésem után, természetesen, mindjárt jelentést tettem a választmányunknak küldetéséről s a tapasztaltakról, de azt kívánták, hogy írásban adjam be, hogy terjesszék a „Tanács ülés“ elébe. Ín

soha sem fogom elfelejteni, hogy mennyivel több kedves barátom van most, mint az előtt, míg önöknél nem voltam. Rendkívül örvendek, hogy elmentem, mert most teljesen ism. retes az önök otthonok, s egyházi ügyeik. Szeretnék megint elmenni melegebb és alkalmasabb időben. Adja át szívélyes üdvözetemet a püspöknek s nemeskeblű nejének, valamint a többi kedves ismerőseimnek. Fogadja stb.

Polgárdii levél. Jelen helyzetünk biztató. Állításomat számok igazolják. Összes vagyonunk alapokban és forgató tőkében 847 frt, mely 400 frttal haladja meg előző évi vagyoni állapotunkat. Lélekszám szerint vagyunk 250-en, s bár rohamos gyarapodást nem várunk, nem is kívánunk, méltó öröm az nekünk, hogy kicsiny gyülekezetünk éléhalad. Iskolánkba, melyet azért szerveztünk, mivel ref. testvéreink úgy ref., mint unitárius vallásu tanköteleseinktől felette magas tandíjat követeltek, mindennap jár 26 fi- és lány, kik közül 15 unitárius, 11 más vallásu. Más vallásuak hetenként két órán az illető felekezeti iskolában nyernek hitoktatást. Hívaink búzgóságuknak szép jelét adják, midőn az istentiszteleteken úgy vasárnap, mint köznapokon számosan jelennek meg, s szívemelő éneklésükkel nagyban hozzájárulnak a hálaáldozatok hatályosságának emeléséhez. Az Isten közöttünk „a kövekből támaszt prófétákat!“ Éltrevalóságunk kétségtelen bizonyítéka legközelebből az, hogy egy építendő templom eszméjével is megakarván barátkozni, f. évi febr. 10-én szépen sikerült tánczvigalmat tartottunk, melynek tiszta jövedelmét: 100 frt, annak alapjául helyeztük el. Ily körülmények között hát, elenyésző csekély jelentőségűnek tekintem, ha egy vagy más röpirat, mint legújabbán „Keszi Pál uram beszélgetései lelkészével az unitáriusokról“ czimű, alaptalan ráfogásokkal illet bennünket. Ez minket nem ijeszt el, sőt annál nagyobb búzgósággal ragaszkodunk a tisztult váláshoz és építjük egyházunkat. Köszöntjük az erdélyieket atyafiúi érzettel és indulattal. Polgárdi, 1891. febr. 18.

—u—

Eretnekség miatt az egyházi bíróság előtt. Clevelandben, az Egyesült Államokban, Mack Queary anglikán lelkészt, ki „Az ember és kereszténység evolutioja“ czimű könyvet irta, azzal vádolták, hogy művében kétségbe vonja a Jézus szeplőtlen születését és testi feltámadását. A vádat egy öt tagból álló papi testület tárgyalta. A kérdés az volt, hogy a vádolt lelkész nézetei összeegyeztethetők-e a keresztény vallás hitelveivel. Az ítélet még nincs kimondva. Az anglikán egyházban, az Egyesült Államokban, ez az első vád ilyen nézetért Bármilyen legyen az ítélet, az bizonynyal hatással lesz az egyházra, de nem a vallásos eszmék fokozatos haladására.

A Clarke tanári állomásra, melyet a meadville-i unitárius hittani

intézetnél, amerikai hitrokonaink a hirneves pap és író emlékére állítanak, már begyült aláírás útján 80,000 frt. Szép jele ez egyfelől az érdem méltánylásának, másfelől pedig a nevelésügy iránt mutatkozó buzgóságnak.

Gyászhirek.

W e r e s s D é n e s, tordai középiskolánk felügyelő gondnoka, a megye volt alispánja, s általában a közéletnek és társadalomnak egyik legerősebb kezű munkása, ez év január havának 23-dikán, 47 éves korában, váratlanul elhunyt. E jeles férfiú halála nem csak szülővárosában és megyéjében, de szélesebb körben is mély és igaz részvétet keltett. Majdnem 20 évet tesz ki az az idő, melyen keresztül nem csak buzgalommal, de mondhatni, lázas tevékenységgel vett részt a város és megye mindennemű mívelődési, társadalmi és politikai mozgalmában. Egyleteknek társulatoknak alakulása és fölvirágzása Torda városában mind az ő nevéhez fűződnek; az ő munkásságából és anyagi támogatásából nyerték az első lökést arra nézve, hogy a társadalom előtt létjogukat igazolhassák. A vármegye gyönyörű palotája, a tordatopánfalvi regényes út jó karba hozása, a megyei nyugdíj-intézet megalakítása mind az ő érdeme. Egyházunk s főképp tordai középiskolánk történetében is följegyzést érdemel az ő neve, mert annak ügyeit szeretettel gondozta s javára egy 500 frtos alapítványt tett. Főleg a tanári kar iránt tiszteletének és szeretetének adta több ízben tanujelét. Azok nagyobb részéhez kiváló tisztelet és barátság kötötte, kik előtt s általában intelligens barátai, valamint az előkelő idegenek előtt is vendégszerető házának ajtai mindig nyitva állottak és így az ő hajléka a városi és megyei notabilitások legkedvesebb találkozási helyét képezte. Általában erélyes hivatalnok, a társadalom sokoldalú míveltséggel bíró vezérfőfia és közhasznú tevékeny munkása s a szó szoros értelmében uri ember volt. Koporsóját tisztelőinek és barátainak beláthatlan serege mély fájdalommal kísérte utolsó útjára. Mélyen megszorodott két testvérének, kiket atyai szeretettel és gondnal nevelt föl és juttatott életpályához: enyhet és megnyugvást kérünk az egek urától néma fájdalmaikra. — Tordátfalvi V é g h J ó z s e f, országos al-levéltárnok, egyházi tanácsos febr. hó 12-én 73 éves korában elhunyt Budapesten. Jó hivatalnok s vallásáért lelkesülő egyén volt. 1890. nov. 11-én kelt végrendelete szerint megtakarított vagyonából — hiteles értesülésünk alapján — a székely-kereszturi unitárius iskola 6-ik tanári állomása megalapítására 1500 frtot hagyott s szintén ugyanez intézet tanári állomására tett korábbi 100 frt alapítványát kifizettetni rendelte. A bu-

dapesti unitárius eklézsia állandó pénzalapja gyarapítására 591 frtot hagyott. Tordátfalvi birtokát s pénzének többi részét rokonainak hagyományozta. A budapesti unitárius eklézsiának 10 évig buzgó pénztárnoka. Folyóiratunkat eleitől fogva lelkesen pártolta, s hogy halála után se szünjék meg, ez évben 50 frtot küldött évi díjának állandósítására. Legyen áldott emlékezete! — Török Sámuel, a székelykereszturi egyházkör nyugalm. esperese, szentmihályi lelkész, febr. 13-án meghalt. Most csak annyit fejezünk ki, hogy benne az anyaszentegyház egyik leghivebb szolgája hunyt el. A néhaiban Török Áron esperes édes atyját gyászolja. — Bölöni Nagy Józsefné, szül. Szőcs Rachel, a székely nőknek egyik kiváló alakja, febr. 13-án 68 éves korában megszűnt élni. Halálát férje, s gyermekei: Nagy Dénes árvaszéki ülnök; Albert Lőrinczné és Rédiger Gézáné s nagyszámu családjuk fájlalja. — Id. Lászlóczy Péter egyh. tanácsos, Kolozsvár városi polgár 81 éves korában jobb létre költözött. Mintaképe volt az igazi polgárnak, ki szereti családját, nemzetét és egyházát. Az Egyh. főtanács ezért taggá választással is tisztelte meg. Ifj. Lászlóczy Samu és Lászlóczy Péter jeles iparosok s nagyszámú család siratja a t. családfőt. — Ajtai János, halmási lelkészt érzékeny veszteség érte nagynénje, özv. Szizethy Pálné szül. Sinczky Zsuzsanna halálában, ki neki nevelő anyja volt.

A Szerkesztőség postája.

K. J. Az érdekes adat jönni fog. — A székely-kereszturi iskola tanári székeire tett adakozások jövő fűzetben egyszerre jönnek, valamint a beküldött nyilv. köszönetek is.

ARANYKÖNYV.

A BUDAPESTI UNITÁRIUS LELKÉSZI ÁLLÁSRA ÉS ÁLLANDÓ IMAHÁZRA TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

(XLI. közlemény.)

Sebes Pál gyűjtése a 32. sz. gyűjtőkönyvecskén: Ajtai K. Albert 1 frt, Ullmlein Ernő 1 frt, Schmidt Károly 1 frt, Pfannschmiedt Kálmán 1 frt, Scherz 1 frt, Szalay 50 kr., Létai Domokos és neje Török Etelka 16 frt, Torozkó-Szt.-Györgyi ekkla 10 frt, Dr. Donhoffer Ede 1 frt, Macher Károly 6 frt, Follért Károly 1 frt, Glauber D. 50 kr., Seitel 3 frt, Sebes Pál 1 frt. Összesen: 34 frt.

Szokoly Viktor gyűjtése a 97. sz. gy. k.-re: Szabó Rezső 40 kr., Dr. Nagy 40 kr., Kovács Giza 20 kr., Rajkó 10 kr., Tankrét 20 kr., Garam 20 kr., Garabonczás 10 kr., Jászfalusi 20 kr., Bazel 20 kr., Szokoly Viktor 5 frt 80 kr., Özv. Hegedüs Jánosné 30 kr., Janka 20 kr., Vásárhelyi 50 kr., Gramsperger 20 kr., N. N. 20 kr., Váradi Sz. 20 kr., Dankó 1 frt, Juhász Pál 50 kr., Juhász Pálné 40 kr., Juhász Jánosné 10 kr., Naszvadi Pál 20 kr., Naszvadi Erzsébet 20 kr., Naszvadi István 20 kr., Nagy Jánosné 20 kr., Szabó Sándor 30 kr., Fekete Gyula 20 kr., Galambos 40 kr., Horváth Zs. 10 kr., N. N. 20 kr., Knöpfler 10 kr., Eisler 20 kr., Eisler Zs. 10 kr., Scharzkopf 40 kr., Peitner 30 kr., Kohn 10 kr., Pohl 20 kr., Julcsi 20 kr., Miskolczi 20 kr., N. N. 20 kr., Tóth István 1 frt, Teller 10 kr., Unger 20 kr., Valovics 20 kr., Josephy 10 kr., Venturin 20 kr., Kovács J. 20 kr., Porteleki 10 kr., Reis 20 kr., Tibai Pál 20 kr., Palovich 10 kr., Radovich 20 kr., Perjes 20 kr., Cherrier Péter 10 kr., Novák József 20 kr., Petró János 20 kr., Rimeli 10 kr., Molnár J. 20 kr., Kovács I. 20 kr., Szeremlei József 10 kr., Novák János 20 kr., Haas Rezső 20 kr., Eichenbaum 10 kr., Budakeszi 20 kr., Hartmann Berta 20 kr., Staub 10 kr., Tóth 20 kr., Faragó 10 kr., Ormai Ferencz 20 kr., Ormai Ferenczné 20 kr., Ormai Vilma 20 kr., Ormai Béla 20 kr., Frank Gy. 10 kr., Özv. Kerek Györgyné 20 kr., Tóth Ádám 10 kr., Szokoly Viktorné 5 frt, Molnár J. 10 kr., Farkasné 50 kr., Pethes 20 kr., Szokoly Péter Arthur 1 frt 20 kr., Kerek Erzsébet 20 kr. Összesen: 28 frt 20 kr.

Veress Dénes adománya a 113. sz. gy. k.-re 10 frt.

Dimény Domokos gyűjtése a 170. sz. gy. k.-én: Dimény D. 50 kr., Dimény S. 20 kr.; Szász András 10 kr., Jakab I. 10 kr., Béla M. 10 kr. Összesen: 1 frt.

(Folytatása következik.)

DERZSI K.